

Danuta Wojtaszczyk

NATURALNIE DWUJĘZYCZNI

Błyskawiczny poradnik dla rodziców (i nie tylko)

2019

Publikacja powstała w ramach projektu realizowanego przez redakcję „Naszego Świata” – internetowego serwisu informacyjnego dla Polaków we Włoszech, redakcję „Polskiego Obserwatora” – internetowego serwisu informacyjnego dla Polaków w Niemczech oraz Fundację Edukacji Polonijnej z Krakowa.

Projekt współfinansowany w ramach sprawowania opieki Senatu Rzeczypospolitej Polskiej nad Polonią i Polakami za granicą w 2019 r.

Autor: Danuta Wojtaszczyk

Współpraca: Anna Malczewska

Tytuł oryginału: Naturalnie dwujęzyczni. Poradnik dla rodziców (i nie tylko)

Pierwsze wydanie: listopad 2019 r.

Publikacja „Naturalnie dwujęzyczni. Poradnik dla rodziców (i nie tylko) dostępna jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowa. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz Danuty Wojtaszczyk oraz serwisu informacyjnego dla Polaków we Włoszech „Nasz Świat”, serwisu informacyjnego dla Polaków w Niemczech „Polski Obserwator” oraz Fundacji Edukacji Polonijnej. Utwór powstał w ramach zlecenia przez Kancelarię Senatu zadań w zakresie opieki nad Polonią i Polakami za granicą w 2019 roku. Zezwala się na dowolne wykorzystanie utworu, pod warunkiem zachowania ww. informacji, w tym informacji o stosowanej licencji, o posiadaczach praw oraz zleceniu zadania publicznego przez Kancelarię Senatu oraz przyznaniu dotacji na jego wykonanie w 2019 r.”

Fundacja Edukacji Polonijnej

<https://polonia.edu.pl/>

Nasz Świat

www.naszswiat.it

PolskiObserwator.de

www.polskiobserwator.de

*Książkę tę dedykuję Krzysiowi, naszemu synowi Jasiowi
oraz wszystkim wielojęzycznym dzieciom, ich rodzicom i nauczycielom*

Spis treści:

Wstęp

W jaki sposób ta książka pomoże Ci wychować dziecko dwujęzyczne?

1. Siła dwujęzycznego umysłu
2. Naturalnie dwujęzyczni, czyli jak młody umysł chłonie język
3. Zmień swój sposób myślenia o nauce języków
4. Nigdy nie jest za późno. Prawdziwe historie dwujęzycznych dzieci, których przygoda z językiem dziedzicznym zaczęła się późno
5. Specyfika rozwoju dzieci dwujęzycznych, czyli jak się nie zrażać, kiedy pojawią się problemy
6. Dziesięć zasad, które ułatwią Ci wychowanie dziecka dwujęzycznego
7. Biogramy Danuty Wojtaszczyk i Anny Malczewskiej
8. Nauka języka polskiego w Niemczech. Lista szkół polskich i polonijnych (oprac. Anna Malczewska)
9. Serwisy internetowe i blogi na temat dwujęzyczności

Bibliografia

„Język jest mapą drogową kultury.

Mówi Ci skąd ludzie pochodzą i dokąd zmierzają.”

Rita Mae Brown

Wstęp

Wyjechałam z Polski za granicę jako świeżo upieczona magister filologii polskiej. Wakacje połączone z pracą miały trwać dwa miesiące, jednak przedłużyły się o blisko 20 lat. Od ponad dwóch dekad mam stały kontakt z osobami, które od najmłodszych lat życia, potrafiły mówić więcej, niż jednym językiem i wychowały się, mając kontakt z kilkoma kulturami. Są to ludzie wyjątkowi, gdyż mimo, iż posiadają zwyczajne uzdolnienia, osiągają nadzwyczajne sukcesy w życiu i to praktycznie we wszystkich jego dziedzinach. Nawet jeśli zdarza się, że nauka czegoś nie przychodzi im z łatwością, to rzadko kiedy oblewają jakikolwiek egzamin. W pracy często są liderami. W życiu prywatnym, w relacjach międzyludzkich są mistrzami tworzenia związków, opartych na empatii i szacunku. Ich biografie są bardzo zróżnicowane, wszystkie jednak dowodzą tego, że na rozpoczęcie wychowania dziecka dwujęzycznego NIGDY nie jest za późno oraz ZAWSZE jest to najlepszy dar, jaki możemy ofiarować młodemu człowiekowi.

Przez kilka lat byłam nauczycielką języka polskiego dzieci i młodzieży wychowującej się we Włoszech. Od kilkunastu pracuję jako dziennikarka w międzynarodowych redakcjach, pośród ludzi pochodzących z kilkudziesięciu różnych krajów. Na co dzień jestem mamą dwujęzycznego Jasia. Wiem z autopsji, ale także od moich uczniów i znajomych, że wychowanie dziecka dwujęzycznego często wydaje się trudne.

Stąd ta książeczka o wychowaniu dwujęzyczniaków, którą dedykuję wszystkim parom mieszanym (różnojęzycznym), rodzinom emigrantów, ich krewnym, a także nauczycielom dzieci o migranckich korzeniach. Przed jej napisaniem przeczytałam wiele opracowań naukowych na temat dwujęzyczności, rozumianej jako naturalna umiejętność porozumiewania się w więcej, niż w jednym języku. Odkryłam jednak, że najwięcej na temat fenomenu bycia osobą dwujęzyczną dowiedziałam się z obserwacji życia ludzi dwujęzycznych – dzieci, młodzieży i dorosłych.

W jaki sposób ta książka pomoże Ci wychować dziecko dwujęzyczne?

Zastanawialiście się kiedyś, jak to się dzieje, że w naszych coraz bardziej wieloetnicznych społeczeństwach istnieje stosunkowo niewielu poliglotów? Jak to się dzieje, że chociaż wszyscy pragniemy, aby nasze dzieci znały przynajmniej jeden język obcy i wydajemy niemałe pieniądze na różnego rodzaju lekcje oraz kursy, bywa, że mamy poważne trudności z przekazaniem im naszego własnego języka ojczystego.

Powód okazuje się nad wyraz banalny – to strach. Strach, że „namieszamy” dziecku, w głowie. Strach, że nasz partner, który nie zna naszego rodzimego języka, będzie czuł się wykluczony z rozmowy. Strach, że nasze dziecko nie nauczy się wystarczająco dobrze języka kraju pobytu, przez co będzie mieć później problemy w szkole. Strach, że jest już za późno, aby zmienić metody wychowania, bo nasze dzieci są już duże. Strach przed stosowaniem przymusu wobec naszego syna czy

córki, którzy nie chcą mówić w naszym języku ojczystym.

Wszystkie te obawy są bardzo podobne do strachu przed ciemnością: A przecież wystarczy jeden pstryk, aby oświetlić pomieszczenie w naszym umyśle i zobaczyć, że nigdzie nie ma żadnego potwora czy ducha.

Wychowanie dziecka dwujęzycznego jest o wiele łatwiejsze, niż myślisz

W tej książce poznasz rozmaite historie wielojęzycznych dzieci, nastolatków i dorosłych. Wszystkie te osoby poznałam osobiście. Wszystkie są żywymi przykładami na to, w jaki sposób kontakt z dwoma językami i dwiema kulturami od dzieciństwa pomaga mieć udane życie. Widzieliście kiedyś dzieci, które zakrywają sobie uszy rękami i tupią nogami na znak, że nie chcą mówić w obcym języku? Niektóre z osób, które poznasz, również przejawiały takie zachowania, co jednak ostatecznie nie przeszkodziło im w przyswojeniu sobie tego „niechcianego” języka ojczystego.

Nigdy nie jest za późno

Badania naukowe dowodzą, że dzieci uczą się kilku języków z tą samą łatwością, co jednego. Nawet starsze dzieci mogą stać się dwujęzyczne i nigdy nie jest za późno, aby rozpocząć wychowanie w tym kierunku. W kolejnych rozdziałach poznasz jakimi strategiami edukacyjnymi posługują się ludzie w różnych częściach świata, aby nauczyć dzieci języka kraju swojego pochodzenia.

Naturalnie dwujęzyczni

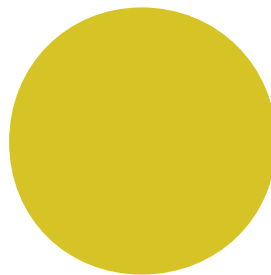
Jednym z pierwszych miejsc w jakich podjęłam zatrudnienie w Włoszech była jedna z redakcji RAI (publicznego nadawcy radiowo-telewizyjnego we Włoszech). Doświadczenie to znacząco umocniło moje curriculum vitae, jednak nie było tym, co zmieniło moje życie. Prawdziwym przełomem okazała się dla mnie praca z dwujęzycznymi dziećmi i młodzieżą – uczniami szkoły polskiej przy Ambasadzie RP w Rzymie. Jako nauczycielka języka i literatury miałam możliwość zebrania empirycznych dowodów na to, że dwujęzyczność to potęga umysłu i prawdziwy as w rękawie w codziennym życiu. Poznajcie kilka inspirujących historii, których bohaterami są moi byli uczniowie.

Czym jest dwujęzyczność

W niniejszym opracowaniu skupiam się na dwujęzyczności w ujęciu funkcjonalnym, rozumianej jako umiejętność swobodnego posługiwania się w mowie dwoma lub więcej językami, przy czym stopień znajomości tych języków nie musi być jednakowy.

Siła dwujęzycznego umysłu

*„Jeden język ustawia Cię w korytarzu życia.
Dwa języki otwierają każde drzwi po drodze.”*

Frank Smith

Klasa B, gimnazjum Szkoły Polskiej przy Ambasadzie RP w Rzymie¹ nie była klasą jednolitą. Uczęszczający do niej uczniowie byli w zbliżonym do siebie wieku, jednak ich kompetencje w zakresie znajomości języka polskiego zależały od wielu czynników. Niektórzy z nich byli potomkami polskich imigrantów urodzonymi we Włoszech lub wychowywani w Italii od najmłodszych lat życia. Inni byli dziećmi par mieszanych. Najmniejszy odsetek stanowiły dzieci polskich dyplomatów, których pobyt we Włoszech miał charakter krótkoterminowy (np. kilkuletni).

Szkoła przy Ambasadzie powstała jako „szkoła polska dla dzieci obywateli polskich czasowo przebywających za granicą”. Realizując uzupełniające programy nauczania, zgodne z wytycznymi Ministerstwa Edukacji Narodowej, miała za zadanie ułatwić młodym ludziom powrót do Polski w dowolnym momencie trwania cyklu edukacyjnego. Lekcje odbywały się raz w tygodniu i obejmowały te przedmioty, które były różne w stosunku do szkoły włoskiej. Na poziomie gimnazjum były to: język polski, historia Polski i geografia Polski. (Szkoła Polska przy Ambasadzie w Rzymie istnieje po dziś dzień, jest jedną z wielu polskich placówek edukacyjnych podlegających pod Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą - www.orpeg.pl).

Nasze zajęcia języka polskiego nie były kursem językowym, ale prawdziwymi lekcjami języka i literatury, takimi, jakie prowadzone są w typowej szkole publicznej w Polsce. Jednak, dla większości moich uczniów język polski był językiem dziedzicznym, poznawanym głównie w domu, tak więc edukacja w szkole była prawdziwym wyzwaniem i dla uczniów, i dla mnie jako nauczycielki.

Czym jest język dziedziczny?

Językiem dziedzicznym jest język mniejszościowy (nie urzędowy w kraju pobytu), który dziecko poznaje w domu.

Historia Patryka

Patryk przybył do Włoch, gdy miał zaledwie 4 lata, wraz z rodzicami i młodszą siostrą Iwoną, która nota bene uczyła się razem z bratem do tej samej klasy w Szkole Polskiej. Patrykowi, podobnie wielu innym dzieciakom z tak zwanego drugiego pokolenia imigrantów, łatwiej przychodziło mówienie w języku kraju zamieszkania, którego uczyli się i używali każdego dnia. Znajomość języka polskiego wyniesiona z domu umożliwiała mu swobodne komunikowanie się, jednak popełniał sporo błędów. Zdarzało się, że liczba pomyłek gramatycznych i ortograficznych w jego wypracowaniach przekraczała liczbę użytych słów, ale wiercie mi, na poziomie metalingwistycznym kompetencje Patryka były nadzwyczajne! Ten zaledwie nastoletni chłopiec ze zdumiewającą swobodą dokony-

¹ Szkoła ma długoletnią historię. Jej struktura i nazwa kilkakrotnie ulegały zmianie. W czasach, kiedy byłam zatrudniona w tej placówce nosiła nazwę Zespołu Szkół im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego przy Ambasadzie RP w Rzymie. Obejmował on sześcioletnią szkołę podstawową, trzyletnie gimnazjum oraz trzyletnie liceum.

wał analizy tekstów literackich pod kątem kognitywnym z uwzględnieniem aspektów językowych i kulturowych, bezbłędnie rozpoznając cechy intertekstualności w danym dziele. Patrząc na moje uczeń intuicyjnie przeczuwałam, że dzięki tym nietuzinkowym metalingwistycznym kompetencjom, będzie osiągał w życiu duże sukcesy. Nie pomyliłam się.

W wieku 14 lat mój uczeń zaczął pasjonować się językiem programowania i rozpoczął tworzenie stron internetowych. W 2006 roku, gdy Patryk miał zaledwie 16 lat, tworzony przez niego blog z przewodnikami MSN uplasował się na trzecim miejscu na liście najbardziej poczytnych blogów we Włoszech (na pierwszym miejscu znajdował się wówczas blog słynnego BeppeGrillo). Patryk (alias: @ptkdev) stał się nie tylko doskonałym programistą, ale także autorem wartościowych opracowań, wyróżniających się spośród innych merytorycznością i znakomitą formą językową. Oprócz poradników Patryk zaczął publikować w mediach społecznościowych także dowcipne komentarze i aforyzmy, które natychmiast stawały się wiralne, a sam ich autor został okrzyknięty przez użytkowników włoskiego internetu królem memów. Młodego wirtuoza słowa szybko dostrzegła też firma Comix, będąca liderem rynku komiksów oraz zbiorów dowcipów.

Udowodniono naukowo, że dzieci znające co najmniej dwa języki bardzo wcześnie rozwijają świadomość metalingwistyczną. Barbara Zurer Pearson, ekspertka w zakresie badań nad dwujęzycznością wyjaśnia, że „jest ona jedną z fundamentalnych umiejętności potrzebnych do nauki pisania i czytania. Świadomość metajęzykowa pomaga również dzieciom w opanowaniu kolejnych języków. Dwujęzyczne dziecko wykształca w sobie bardziej wszechstronny sposób postrzegania świata i rozumienia kwestii społecznych”. Historia Patryka potwierdza, że znajomość języka dziedziczonego pomaga rozwijać inne talenty.

Potęga dwujęzycznego umysłu

Praca w charakterze nauczyciela z dwujęzyczną młodzieżą i dziećmi pozwoliła mi zrozumieć, fenomenalną potęgę dwujęzycznego umysłu.

Czy wiesz, że...

...ArrigoBoito – pisarz, librecista i kompozytor, znany ze swoich librett operowych dla A. Ponchielliego i G. Verdiego, uważanych za jedne z największych dzieł tego gatunku, był osobą dwujęzyczną? Syn włoskiego malarza i polskiej hrabiny Józefiny Radolińskiej znakomicie znał język polski. Niewiele osób jednak wie, że to jemu przypisuje się pierwsze anonimowe tłumaczenie na język włoski „Pana Tadeusza” i „Dziadów” Adama Mickiewicza.

Jak dwujęzyczność pomaga odnaleźć szczęście w życiu

Niektóre pary mieszane i osoby osiedlające się za granicą decydują się na komunikowanie ze swoimi dziećmi wyłącznie w języku kraju pobytu, gdyż wydaje im się, że tak będzie najlepiej dla ich pociech. Sądzą, że najważniejsze jest, aby dzieci w pierwszej kolejności nauczyły się dobrze czytać i pisać w języku, który jest dominujący w ich otoczeniu. Następnym etapem jest pragnienie, aby nauczyły się języka angielskiego lub innego języka obcego, który mógłby być przydatny im w dorosłym życiu. Nauczenie dziecka języka, który jest językiem dziedziczonym, schodzi na ostatni plan, bowiem najczęściej język mniejszościowy jawi się rodzicom jako mało przydatny.

Osoby dwujęzyczne, które znam, a jest ich naprawdę bardzo wiele, przekonały mnie, że znajomość języka przodków jest w życiu wielce przydatna i potrafi być prawdziwym asem w rękawie życiowym kołem ratunkowym.

Wiadomo, że okres dorastania nie jest łatwym okresem w życiu. Nastolatki dokonują wyborów, które mogą zaważyć na ich dorosłym życiu – jeśli nie całym, to na jego sporej części. Jako rodzic chcesz dać swojemu dziecku to, co najlepsze. Jeśli mieszkasz poza swoim krajem rodzinnym, tym największym skarbem może być Twój język ojczysty.

Inspirująca historia Damiana

W momencie, kiedy piszę te słowa, chłopak o imieniu Damian, o którym chcę Wam opowiedzieć, uśmiecha się ze zdjęcia na swoim profilu na Facebooku. Właśnie wykonał skok ze spadochronem. Z wcześniejszych wpisów dowiadujemy się, że spędził bardzo udane wakacje, podróżując po świecie ze swoją dziewczyną. Uśmiech z fotografii to uśmiech kogoś, kto jest bardzo szczęśliwy i zadowolony ze swojego życia. Damian obecnie ma 27 lat i mieszka w Anglii. Urodził się w Polsce, jednak wychował się we Włoszech. Jego rodzina przybyła do Italii w poszukiwaniu pracy, kiedy był malutkim dzieckiem. Damian ukończył cały cykl edukacyjny w szkole włoskiej, dodatkowo też uczęszczał na cotygodniowe zajęcia w Szkole Polskiej przy Ambasadzie RP w Rzymie. Był zdolnym, sumiennym i kulturalnym uczniem, jednak w okresie dojrzewania, jak to często bywa, pojawiło się w jego życiu trochę problemów i spadek motywacji do nauki.

Przeprowadzone w ostatnich latach badania naukowe dowodzą, że dwujęzyczność ma właściwości prozdrowotne. Mózg osób wielojęzycznych wolniej się starzeje. Osoby znające kilka języków rzadziej również zapadają na chorobę Alzheimera oraz lepiej radzą sobie z negatywnymi emocjami i stanami depresyjnymi. Młodzi ludzie posługujący się biegle dwoma językami łatwiej odnajdują się w różnych sytuacjach społecznych, lepiej potrafią zanalizować rzeczywistość z różnych perspektyw kulturowych i swobodniej przychodzi im poszukiwanie kreatywnych rozwiązań. Obserwując moich uczniów mogłam zauważyć, że lepiej od swoich jednojęzycznych rówieśników radzili sobie z różnego rodzaju problemami w szkole oraz relacjami z kolegami i rodziną, gdyż wychowując się od małości na pograniczu dwóch kultur stali się osobami tolerancyjnymi, potrafiącymi z dystansem i większym obiektywizmem odnieść się do różnych sytuacji. Dodatkowym atutem dzieci dwujęzycznych jest to, że z łatwością uczą się kolejnych języków.

Damian, pomimo, że momentami przyszłość nie jawiła mu się zbyt optymistycznie, doskonale wszedł w dorosłe życie – wykorzystał swoją doskonałą znajomość języka włoskiego i polskiego, do tego, aby znaleźć pracę za granicą oraz realizować swoją pasję, jaką jest zwiedzanie świata. Obecnie mieszka i pracuje w Wielkiej Brytanii.

Historia Pauliny

Również Paulina wykorzystała fakt bycia osobą dwujęzyczną do zwiększenia swoich szans na rynku pracy. Poprawiająca się z każdym rokiem kondycja polskiej gospodarki i niskie bezrobocie powodują, że coraz częściej potomkowie polskich emigrantów lat 90-tych postanawiają przeprowadzić się nad Wisłę. Paulina była uczennicą wzorową, osiągającą celujące wyniki w nauce zarówno w szkole włoskiej, do której uczęszczała na co dzień oraz w nieobowiązkowej Szkole Polskiej przy Ambasadzie RP w Rzymie. Mimo, że wychowała się we Włoszech, na studia postanowiła pójść w Polsce. Po ukończeniu informatyki na Uniwersytecie Jagiellońskim założyła własną działalność. Mieszka trochę w Polsce, trochę we Włoszech. Tworzy grafiki i strony internetowe, ale jednocześnie pracuje jako lektorka języka włoskiego. Prowadzi również ciekawego bloga, skierowanego do osób uczących się tego języka.

Przykład Patryka, Damiana i Pauliny to zaledwie trzy historie. Jednak również wszyscy pozostali uczniowie z ich klasy – Weronika, Iwona, Alexander, Maciej, Krystian, Patryk, Mateusz oraz Debona, Piotr i Damian S. – każdy bez wyjątku zyskał lepsze życie dzięki temu, że ich rodzice zadbali, o to, aby biegle władali zarówno językiem kraju pochodzenia, jak i kraju pobytu.

Na poziomie trzeciej klasy gimnazjum moi uczniowie, którzy wychowali się we Włoszech dysponowali znajomością języka polskiego na poziomie C1 lub C2 (według Europejskiego Systemu Opisu Kształcenia Językowego).

Europejski System Opisu Kształcenia Językowego, ESOKJ (ang. Common European Framework of Reference for Languages, CEFR) to stopień znajomości języka obcego. Klasyfikację przyjęła Rada Europy, wprowadzając sześć poziomów oznaczonych wielką literą i dodatkowo cyfrą: A1 – początkowy/początkujący, A2 – podstawowy/przed średniozaawansowanym, B1 – niższy średniozaawansowany, B2 – wyższy średniozaawansowany, C1 – zaawansowany, C2 – biegły/profesjonalny. Poziom A1 odpowiada najmniejszej biegłości, a poziom C2 – największej.

Według ESOKJ poziom C1 oznacza osobę, rozumiejącą szeroki zakres trudnych, dłuższych tekstów, dostrzegając także znaczenia ukryte, wyrażone pośrednio, potrafiącą wypowiadać spontanicznie i swobodnie posługującą się językiem w kontaktach towarzyskich i społecznych, edukacyjnych bądź zawodowych.

Poziom C2 reprezentuje osoba, która z łatwością rozumie wszystko, co usłyszy lub przeczyta, potrafiąca streszczać informacje z innych źródeł, pisanych lub mówionych w sposób spójny, odtwarzając zawarte w nich tezy i wyjaśnienia, wyrażająca swoje myśli precyzyjnie, subtelnie różnicując odcienie znaczeniowe nawet w bardziej złożonych wypowiedziach. (Opis klasyfikacji ESOKJ za: Wikipedia)

A large, bold, yellow number '2' is positioned on the left side of the page. To its right, there is a solid yellow circle. The text of the title is overlaid on the number '2'.

Naturalnie dwujęzyczni, czyli jak młody umysł chłonie język

„Ilość językami mówisz, tyle razy jesteś człowiekiem”.

Johann Wolfgang von Goethe

Równoczesne uczenie się dwóch języków w dzieciństwie znacznie różni się od nauki języka w wieku dorosłym. Jest to bowiem proces spontaniczny, który ma miejsce, jeśli dziecko ma możliwość częstego słuchania i obcowania z językiem oraz jest motywowane do posługiwania się nim. „Dzieci uczą się mówić, zanim jeszcze będą potrafiły zawiązać sobie buty. Rozumieją i stosują skomplikowane konstrukcje gramatyczne, zanim poznają proste zasady zabawy w ciuciubabkę. Bez instrukcji uczą się tego, czego nie są w stanie opanować najpotężniejsze komputery na świecie, wygrywające z arcymistrzami szachowymi” – zauważa Barbara Zurer Person w swojej obszernej monografii poświęconej dwujęzyczności (B. Zurer Person, Jak wychować dziecko dwujęzyczne, Media Rodzina 2013).

Dzieci dwujęzyczne rozróżniają dwa języki od pierwszych tygodni życia. Rozwój dziecka dwujęzycznego w każdym z języków obejmuje te same etapy, jakie są typowe dla rozwoju jednojęzycznego. Badania naukowe przeprowadzone na dwujęzycznych dzieciach wykazały, że już w wieku niemowlęcym, bezbłędnie rozróżniają języki i co ciekawe, rozpoznania tego dokonują nie tylko na podstawie usłyszanych dźwięków. Podczas przeprowadzonego eksperymentu udowodniono, że ośmioletni maluch, obserwując ruch ust osoby mówiącej, przy całkowicie wyłączonym dźwięku w telewizorze, bezbłędnie rozpoznawał, w jakim języku się ona wypowiada. (Antonella Sorace, Uncervello, *duelingue, tantivantaggi: perchébisognaincoraggiareilbilinguisonella prima infanzia*, Venezia, Università Ca' Foscari, 6 maggio 2011).

Wychowanie w dwujęzyczności i w dwukulturowości jest łatwe

Pisząc o dwujęzyczności dziecięcej mam na myśli dwa typy sytuacji rodzinnych, w których dziecko może nabywać równocześnie dwa języki:

- dwujęzyczność dziecka wychowanego przez parę mieszaną, tj. rodziców różnojęzycznych i o różnej narodowości
- dwujęzyczności dziecka wychowywanego za granicą przez parę emigrantów

W obu sytuacjach rodzinnych jeden z języków jest dla dziecka językiem dominującym, a drugi językiem mniejszościowym (dziedziczonym), przekazywanym w domu.

W obu sytuacjach często zdarza się, że rodzice, rezygnują z przekazywania dziecku języka dziedzicznego, gdyż:

- obawiają się, że wychowanie dwujęzyczne naruszy harmonię komunikacji w rodzinie, gdyż jeden z rodziców czy inni domownicy (np. babcia, która mieszka z rodziną), będą czuli się wykluczeni z rozmowy.
- obawiają się, że dziecko będzie mieszać dwa języki
- obawiają się, że dziecko będzie miało problemy w szkole
- odczuwają brak wsparcia ze strony otoczenia do wychowania w dwujęzyczności i dwukulturowości lub wręcz poddawani są presji, aby zrezygnowali z mówienia do dziecka w języku dziedzicznym

**Zmień swój sposób myślenia
na temat nauki języków**

*“Uczenie się innego języka jest nie tylko uczeniem się innych słów na te same rzeczy,
ale także uczeniem się innego sposobu myślenia o rzeczach.”*

Flora Lewis

Od kilkunastu lat pracuję w środowisku międzynarodowym. Wielu z moich kolegów i koleżanek włada biegle kilkoma językami. Niektórzy z nich są wielojęzyczni od urodzenia.

Federica jest kobietą wielu ojczyzn, tożsamości, kultur i języków. Mówi po włosku i angielsku jako językami ojczystymi, atakże po francusku, portugalsku, hiszpańsku i niemiecku. Uczy się arabskiego, rozumie trochę zwrotów po chorwacku, po polsku i rumuńsku. Przeszła wszystkie szczeble kariery w wydawnictwie specjalizującym się w prasie obcojęzycznej od redaktorki, po dyrektora wydawniczego i właścicielkę gazet i serwisów informacyjnych w kilkunastu językach. Urodziła się w Stanach Zjednoczonych, ale lata szkolne i większość dorosłego życia spędziła we Włoszech. Jest mamą dwójki dwujęzycznych dzieci.

Stephen jest Kenijczykiem, biegle włada kilkoma językami. Rodzimiymi są dla niego aż trzy z nich: dwa dialekty afrykańskie, którymi mówi się w jego domu i język angielski, będącym językiem jego szkolnej edukacji oraz językiem urzędowym jego kraju. Języka włoskiego nauczył się po przyjeździe na studia do Włoch. Stephen jest dziennikarzem, dyrektorem mediów, a także wykładowcą akademickim. Ma dwie dwujęzyczne córki.

Pia natomiast jest Filipinką i jej rodzimiymi językami są angielski i tagalog. Do Włoch przybyła wraz z rodziną, kiedy miała lat kilkanaście. Język włoski zna biegle. Dziennikarka, działaczka społeczna, mediator kulturowa, były doradca ds. imigracji przy Radzie Miasta. Jest mamą dwóch dwujęzycznych córek.

Na potrzeby tego poradnika postanowiłam zapytać ich w jaki sposób wychowują swoje dzieci oraz w jakim języku rozmawiają w domu. O stosowanych przez nich strategiach wychowania dowiecie się w kolejnych rozdziałach, w pierwszej kolejności pragnę się z Wami podzielić ważnym spostrzeżeniem, które poczyniłam rozmawiając na temat dwujęzycznego wychowania z osobami, które są dwujęzyczne od urodzenia. Otóż zaobserwowałam, iż pewien rodzaj pytań jest dla nich kompletną abstrakcją. W przeciwieństwie do osób jednojęzycznych ludzie dwujęzyczni od maleńkości kompletnie nie mają poczucia, że uczyli się czegokolwiek “podwójnie”. Posługiwanie się dwoma językami jest dla nich tak oczywiste i naturalne jak chodzenie czy oddychanie. Jest też dla nich zupełnie normalne, że na różnych etapach życia dzieci, choć doskonale znają oba języki, preferują wypowiadać się tylko w jednym języku.

**Nigdy nie jest za późno.
Prawdziwe historie dwujęzycznych
dzieci, których przygoda z językiem
dziedzicznym zaczęła się późno**

“Granice mojego języka są granicami mojego świata.”

Ludwig Wittgenstein

Plany, planami, ale życie pisze własne scenariusze. Ewa i Antonio mieszkają w Rzymie. Zawsze chcieli, aby ich córka Vittoria знаła w przyszłości także język polski, ale z różnych względów postanowili, że Ewa zacznie mówić do dziecka po polsku, kiedy będzie ona w wieku przedszkolnym. W rzeczywistości jednak pierwszy kontakt z językiem matki dziewczynka zaczęła mieć, kiedy skończyła 8 lat. Dziś Vittoria ma 11 lat i nie tylko mówi, ale też czyta i pisze biegle po polsku. Ewa uważa, że największym problemem, z jakim borykają się osoby, które poślubiły cudzoziemców i mieszkają w ojczyźnie swojego partnera, jest to, że w najbliższym otoczeniu nie ma nikogo, kto mówiłby w ich języku. W przypadku rodziny Ewy kontakty z Polską były dość sporadyczne – ograniczające się do kilkudniowych wyjazdów do rodziny raz w roku. Przełomem w wychowaniu Vittorii okazały się wakacje, podczas których dziewczynka związała się emocjonalnie ze swoją kuzynką i dziadkami. Do ósmego roku życia Vittoria знаła tylko kilka podstawowych zwrotów w języku polskim, jednak po powrocie z wakacji do Włoch Ewa zaczęła do niej mówić w swoim języku ojczystym. W domu pojawiła się też polska muzyka, rozmowy o polskich tradycjach orazznanych w świecie Polakach. Po kilku miesiącach dziewczynka była w stanie swobodnie się komunikować po polsku z kuzynką i dziadkami, z którymi często spotykała się przez skypa. Po roku od tych przełomowych wakacji Vittoria zaczęła uczęszczać do sobotniej szkoły polonijnej, gdzie nauczyła się czytać i pisać po polsku. Kilka miesięcy temu Ewa i Antonio zdecydowali się przeprowadzić do Polski ze względu na lepsze perspektywy pracy. Vittoria, która obecnie ma lat 11, podjęła naukę w szkole w Polsce, gdzie osiąga bardzo dobre wyniki w nauce z wszystkich przedmiotów, włącznie z językiem polskim.

Federico ma tatę Włocha i mamę Kolumbijkę. Czasami słyszał jak mama rozmawia po hiszpańsku przez telefon z rodziną i przyjaciółmi, jednak w domu oboje rodzice mówili do niego wyłącznie po włosku. Kiedy miał 12 lat, na całe wakacje, które we Włoszech trwają trzy miesiące, wyjechał do dziadków do Kolumbii. Po powrocie do Włoch w domu rozmawiał z mamą po hiszpańsku, a z tatą po włosku. Obecnie uczęszcza do gimnazjum, w którym uczy się angielskiego i hiszpańskiego. Zdaniem nauczycielkichłopca jego znajomość hiszpańskiego w mowie jest biegła, na poziomie C1.

Martin ma 8 lat, a jego młodsza siostra Mariana 5. Oboje urodzili się w Anglii, ale ich rodzice są Rumunami. Podstawowym językiem komunikacji był angielski, aż do momentu, kiedy zamieszkała z nimi babcia, która zna tylko język rumuński. Po niespełna roku stałego kontaktu z językiem przodkówzarówno Martin jak i Mariana bez problemu potrafią utrzymać konwersację w tym języku.

Mimo, że dwujęzyczność od urodzenia różni się od dwujęzyczności nabytej w późniejszym dzieciństwie to pozytywne efekty kognitywne związane z tą kondycją umysłu są jednakowe dla obu grup. Dowiedli tego badacze, którzy przeprowadzili eksperyment na grupie 60 studentów.

Studenci w wieku 19-34 lata zostali podzieleni na dwie grupy:

jednojęzycznych - 19 osób

dwujęzycznych - 41 osób

Grupa studentów dwujęzycznych została dodatkowo podzielona na dwie podgrupy:

- osoby dwujęzyczne od urodzenia (dla których nauka drugiego języka rozpoczęła się przed ukończeniem przez nich 3 roku życia) – 22 osoby

- osoby dwujęzyczne, które drugiego języka nauczyły się w wieku 4-15 lat – 19 osób

Studenci zostali poddani trzem testom o wzrastającym poziomie trudności, sprawdzającym spostrzegawczość słuchową (Test of EverydayAttention– TEA, Robertson, 1994). Wszyscy studenci dwujęzyczni uzyskali znacznie lepszy wynik, niż studenci jednojęzyczni.

To w jakim wieku studenci rozpoczęli naukę drugiego języka nie miało wpływu na wynik testu.

(Badanie zostało opisane przez Antonellę Sorace, Uncervello, *duelingue, tantivantaggi: perchébisognaincoraggiareilbilinguismonella prima infanzia*, Venezia, Università Ca' Foscari, 6 maggio 2011).

Czy wiesz, że...

...Joseph Conrad (właściwie Józef Teodor Konrad Korzeniowski) jest autorem znanych na całym świecie książek uważanych za chlubę literatury angielskiej, mimo, że było język, którego zaczął uczyć się późno, mając lat 21. Jako dziecko był jednak dwujęzyczny – oprócz języka polskiego biegle władał językiem francuskim. Ojciec Conrada, Apollo Korzeniowski, był poetą i tłumaczem, który dokładał wielu starań, aby syn otrzymał wszechstronną edukację humanistyczną.

Ewa Kujawska-Lis w swojej rozprawie poświęconej wielojęzyczności Conrada pisze: „Na ziemi brytyjskiej Conrad stanął po raz pierwszy 10 czerwca 1878 roku. W tym samym roku rozpoczął się nowy etap w jego rozwoju językowym. Okoliczności, w których to nastąpiło, sprawiły, że uczył się on głównie słownictwa żeglarskiego oraz prostych poleceń umożliwiających komunikację. Nauczycielami byli prości marynarze ze wschodniego wybrzeża. Pierwszą samodzielną lekturę w tym języku stanowił dziennik „The Standard”. Od tej pory Conrad sam kształcił język, a możliwości miał ograniczone. Obracał się niemal wyłącznie w towarzystwie marynarzy, przy czym nie wszyscy byli rdzennymi Anglikami. Angielszczyzna, jaką posługiwali się współpracownicy Conrada, okazała się daleka od języka standardowego, nie wspominając o literackim. (...) Jednak koledzy po fachu nie stanowili jedyne źródła, z którego Conrad czerpał, ucząc się języka. Korzystał też ze słowa pisanego, głównie utworów Szekspira, Byrona i Dickensa”. (E. Kujawska-Lis, *Wielojęzyczność Josepha Conrada – aspekty biograficzne*, „Tekstualia” nr 3 (46) 2016)

Wychowanie dzieci dwujęzycznych – praktyczne porady

“Kto nie zna języków obcych, nie wie nic o własnym”

Johann Wolfgang von Goethe

Zalety wynikające z dwujęzycznego wychowania

Jako mama dwujęzycznego dziecka znam z autopsji blaski i cienie wychowania dziecka dwujęzycznego. Jaś ma obecnie niespełna 10 lat i jak dotąd zauważyłam wyłącznie pozytywne efekty wynikające z tego, że mój syn ma na co dzień stały kontakt z dwoma językami i dwiema kulturami. Wychowanie dziecka dwujęzycznego nie jest trudne, ale wymaga pewnego wysiłku w zakresie dobrej organizacji życia rodzinnego. Aby dziecko mogło biegle opanować język mniejszościowy powinniśmy zapewnić mu odpowiednią ilość czasu, kiedy będzie się z tym językiem stykał. Poniżej znajdziecie kilka rad, które mogą okazać się pomocne.

Wychowanie dwujęzyczne jest źródłem ogromnej radości i satysfakcji oraz doskonałym antidotum na szereg codziennych problemów, jakie mogą pojawiać się w rodzinie.

Oto, co najczęściej czują dzieci emigrantów i par mieszanych, które wychowuje się w warunkach dwujęzyczności i dwukulturowości:

Dziecko pary mieszanej: *“Mama i tata zwracają się do mnie w języku, które każde z nich zna najlepiej, jest to język leksykalnie bogaty, poprawny pod względem gramatyki i wymowy”.*

“Lubię, kiedy tata mówi do mnie po niemiecku, a mama po polsku, bo wtedy opowiadają mi najciekawsze historie i wspomnienia”.

Co czują rodzice: *“Chociaż język niemiecki jest dominujący w naszym codziennym życiu udowadniamy każdego dnia, że Polska jest w naszych sercach, jest dla nas ważna”.*

Dziecko imigrantów: *“Rodzice uczą mnie, że można kochać dwa kraje równocześnie. Chociaż w domu rozmawiamy najczęściej po polsku, to rodzice pilnują, abym biegle nauczył się także władać językiem kraju, w którym mieszkamy. W naszym domu czytamy książki i oglądamy filmy w obu językach, bo oba kraje są dla nas ważne”.*

Co czują rodzice dziecka dwujęzycznego:

Ojciec: *“Chociaż nie rozumiem polskiego cieszę się, że moja żona uczy nasze dzieci swojego rodzimego języka, bo dzięki temu mają świetny kontakt z dziadkami w Polsce. Wiem też, że jako dwujęzyczni od urodzenia będą mieli ułatwiony start w dorosłość zwłaszcza z zawodach związanych z tłumaczeniami, w dyplomacji czy handlu pomiędzy dwoma krajami”.*

Matka: *“Odkąd urodziły się nasze dzieci i wychowujemy je dwujęzycznie czuję, że nasze małżeństwo jest jeszcze bardziej udane, niż na początku. Chociaż mieszkamy w Niemczech, mój mąż szanuje moją ojczyznę i jej kulturę, interesuje się sprawami mojego kraju”.*

Zalety wynikające z dwujęzyczności potwierdzone naukowo:

- dzieci dwujęzyczne dysponują większym potencjałem intelektualnym, gdyż myślenie i mówienie w dwóch językach jest wspaniałą gimnastyką dla umysłu, rozwijającą zdolności kognitywne, analityczne i metajęzykowe,
- dzieciom dwujęzycznym łatwiej jest się skoncentrować się na wykonywanym zadaniu, mają doskonałą podzielność uwagi i wykazują się większą wrażliwością na relacje semantyczne i gramatyczne między wypowiedziami w różnych językach, dwujęzyczność dziecięca pozytywnie wpływa na umiejętność budowania relacji z innymi ludźmi
- dzieci dwujęzyczne są empatyczne, tolerancyjne i posiadają rozwiniętą zdolność rozpoznawania potrzeb innych ludzi i własnych
- dwujęzyczność wiąże się z dwukulturowością; bilingwale znają i rozumieją kulturę obu krajów, posiadają wiedzę na temat historii, geografii, tradycji przez co stają się naturalnymi łącznikami pomiędzy dwoma narodami,
- dwujęzyczność chroni przed zaburzeniami rozwoju emocjonalnego; dzieci, do których rodzice mówią w swoim rodzimym języku, osiągają poczucie wewnętrznego komfortu, nabywając wystarczający bogaty zasób słów, aby określać wszystkie odcienie swoich uczuć i przeżyć,
- dwujęzyczność ułatwia naukę kolejnych języków.

Komunikacja domowa – jak wybrać język wspólny dla wszystkich domowników

Odpowiedzi na to pytanie każdy rodzic powinien szukać w swoim umyśle i w swoim sercu. Sytuacja każdej rodziny jest inna, dlatego wybierając język, który będzie podstawowym w codziennej domowej komunikacji należy wziąć pod uwagę kryterium psychologicznego komfortu domowników. Wiele rodzin dwujęzycznych zmienia strategię domowej komunikacji na różnych etapach życia - taka elastyczność jest wskazana i pożyteczna. Opcji wyborów może być naprawdę wiele. Oto, kilka przykładów:

Stephen, którego już poznaliście w trzecim rozdziale, jest trójjęzyczny od urodzenia: jego językami rodzimymi są dwa języki afrykańskie z rejonu Kenii oraz język angielski. Również żona Stephen jest trójjęzyczna od urodzenia, jednak jej językami rodzimymi są dwa inne języki afrykańskie z Kongo i francuski. Oboje biegle posługują się również językiem włoskim, gdyż ukończyli studia we Włoszech. W momencie, kiedy się poznali język włoski był jedynym językiem, który oboje znali bardzo dobrze, dlatego stał się językiem ich małżeństwa. Kiedy na świat przyszły ich córki, włoski pozostał podstawowym językiem ich domowej komunikacji, jednak dziewczynki uczą się również angielskiego i francuskiego od taty i mamy.

Federica, która jest w połowie Amerykanką i w połowie Włoszką, a do tego językową poliglotką ma męża Włocha. Ich starsza córka przyszła na świat w Italii, jednak, kiedy była malutka, przeprowadzili się do Anglii, gdzie urodził się ich młodszy syn, po kilku latach znowu wrócili do Włoch. Zasadniczo w ich domu mówiło się zawsze i po włosku, i po angielsku (amerykańsku). Dzieci Federici są dwujęzyczne, choć ich rozwój językowy nie był jednakowy. Przykładowo młodszy syn w momencie przeprowadzki do Włoch, znał słabo język włoski, gdyż urodził się w Anglii.

Pia i jej mąż są Filipińczykami, jednak poznali się we Włoszech. Pia jest dwujęzyczna od urodzenia - jej rodzimymi językami są angielski i tagalog. Włoskiego nauczyła się jako nastolatka, w momencie przeprowadzki do Włoch. Mąż Pii pochodzi z filipińskiej wyspy, która posiada swój odrębny język. Ponieważ do Włoch przybył w wieku szkolnym, włoski stał się szybkoego drugim językiem. Wspólnym językiem dla Pii i jej męża był więc w momencie poznania się język włoski. Kiedy na świat przyszły ich córki, Pia dbała, aby nauczyły się języka tagalskiego, mimo, że z mężem nadal rozmawiała po włosku. Po kilku latach stałego, codziennego kontaktu z językiem rodzimym Pii nie tylko dziewczynki, ale również ich tata nauczyli się biegle mówić po tagalsku.

Agnieszka ma męża Włocha. Mieszkają w Rzymie. Kiedy na świat przyszedł ich syn Gabryś od początku pragnęli, aby był dwujęzyczny. Początkowo Agnieszka mówiła do Gabrysia po polsku tylko wtedy, gdybyła z dzieckiem sama, ponieważ nie chciała, aby mąż czuł się wykluczony z rozmowy. Teraz, kiedy Gabryś ma lat 10 prawie cały czas rozmawia z nim po polsku. Mąż bardzo się z tego cieszy, gdyż sam rozumie coraz więcej słów w języku polskim. Po włosku cała trójka natomiast rozmawia podczas wspólnych posiłków.

Alicja i Krzysztof mają trójkę dzieci. Starają się mówić do dzieci po polsku, jednak tylko najmłodszy syn odpowiada im w domu w tym samym języku. Wszystkie dzieci są dwujęzyczne, choć starsza dwójka mówi po polsku tylko, kiedy jest to konieczne, np. podczas wakacji w Polsce lub na zajęciach w sobotniej Szkole Polskiej, do której uczęszczają. Na co dzień wolą mówić po włosku.

CZTERY STRATEGIE WYCHOWANIA DWUJĘZCZNEGO

Eksperci od dwujęzyczności wyodrębnili cztery strategie, pomagające w organizacji dwujęzycznego wychowania. Żadna z tych metod nie jest ani lepsza, ani gorsza, sprawdzają się w konkretnej sytuacji rodzinnej.

One parent- One Language, OPOL – Jeden rodzic – jeden język

Strategia polega na tym, że każdy rodzic zawsze zwraca się do dziecka w innym języku, niż współmałżonek. Najczęściej oboje rodzice mówią do dziecka w swoim ojczystym języku. Strategia ta często stosowana jest przez rodziców różnojęzycznych.

Minority Language at Home, mL@H

Język mniejszości w domu - strategia polega na tym, że wszyscy domownicy rozmawiają w języku mniejszościowym. Jest ona szczególnie chętnie stosowana w rodzinach emigrantów.

Time and Place, T&P – Czas i miejsce

Strategia, w której ustala się, że w konkretnym miejscu i czasie mówimy w danym języku. Na przykład codziennie po południu, przez godzinę mówimy po polsku, bawimy się w gry edukacyjne, czytamy na głos polskie książki. Niektóre rodziny wybierając cykle roczne -mL@H- w czasie trwania roku szkolnego rozmawiają tylko w jednym języku, a na drugi język przestawiają się całkowicie w momencie wyjazdu na wakacje do drugiego kraju.

Mixed Language Policy, MLP – Strategia mieszania języków

Strategia popularna w świecie, zwłaszcza w wielojęzycznych rejonach Azji. Języki praktycznie cały czas są ze sobą mieszane. Wybór języka zależy przeważnie od tematu lub sytuacji. Np. na tematy szkolne rozmawia się tylko w języku oficjalnym, a w języku domowym lub lokalnym dialekcie

o sprawach rodzinnych czy życiu społecznym.

Co robić, kiedy dziecko nie chce mówić w języku dziedzicznym?

Zjawisko, w którym dziecko buntuje się przeciwko nauce języka dziedzicznego jest dość powszechne i w niektórych sytuacjach zupełnie naturalne. Przykładowo dzieci z rodzin imigranckich, nie chcą mówić w języku dziedzicznym poza domem. Wynika to z uwarunkowań psychologicznych: w pewnym wieku dzieci nie chcą, czuć się "inne" od swoich rówieśników, pragną jak najsilniej zasymilować się ze swoją grupą.

Znam całą rzeszę młodych ludzi dwujęzycznych od urodzenia, którzy zaczęli czynniemówić w języku dziedzicznym będąc już praktycznie dorosłymi ludźmi. Dziś wspominają, że choć sami woleli wypowiadać się w języku dominującym, cieszyli się i lubili, że rodzice mówią do nich po polsku.

Co robić, gdy nauczyciel przekonuje nas, że powinniśmy zrezygnować z dwujęzycznego wychowania, gdyż jest ono szkodliwe dla dziecka?

Badania naukowe nie wykazały, aby dwujęzyczne wychowanie miało jakiegokolwiek negatywne skutki dla rozwoju dziecka. Szkodliwa jest natomiast niewiedza na temat bilingwizmu i różnego rodzaju nieporozumienia.

Nauczyciel, który żąda od rodzica-cudzoziemca, aby mówił do dziecka wyłącznie w języku kraju pobytu najczęściej nie zdaje sobie sprawy, że wydaje komunikat o treści: "proszę, aby mówił pan/pani do swojego dziecka w języku, który zna pan/pani najgorzej, leksykalnie ubogim, który kaleczy pan fonetycznie i gramatycznie". Takie żądanie, to oczywisty nonsens. Jeśli dziecko nie radzi sobie w szkole, gdyż nie zna języka, nauczyciel powinien skłonić rodziców, do tego, aby zapewnili dziecku częstszy kontakt z autochtonami, np. poprzez częstsze wychodzenie z domu, oglądanie lokalnej telewizji.

Co robić, kiedy istnieje podejrzenie, że dziecko ma opóźniony rozwój mowy lub ma problemy logopedyczne?

W przypadku dzieci wychowywanych przez rodziców różnojęzycznych lub imigrantów istotne jest, aby diagnoza logopedyczna została przeprowadzona przez specjalistę, który rozumie zjawisko dwujęzyczności. O błędną diagnozę nie jest trudno, kiedy specjalista nie zna kontekstu kulturowo-językowego rodziny.

Co robić, gdy dziecko miesza języki?

W rodzinach dwujęzycznych mieszanie języków jest zjawiskiem powszechnym. Aby jednak ułatwić dziecku poprawną naukę obu języków należy dawać mu dobry przykład. Starajmy się zatem nie wtrącać do naszych wypowiedzi obcych słówek, fraz i form gramatycznych.

Naukowcy udowodnili, że dzieci dwujęzyczne najczęściej mieszają języki świadomie w pewnych sytuacjach, np. w rozmowie z rodzeństwem. Rzadko wplatają obce słowa, kiedy rozmawiają z osobami, o których wiedzą, że są jednojęzyczne.

Dziesięć wskazówek, które pomogą Ci w dwujęzycznym wychowaniu dziecka

“Pewnego dnia sposób, w jaki mówimy do dzieci stanie się ich własnym głosem.

Bądźmy uważni”

Peggy O'Mara

1. Pamiętaj, że to Ty jesteś najlepszym nauczycielem dla swojego dziecka. To Ty nauczysz je wypowiadać pierwsze słowa, nazywać uczucia i mówić: „Kocham Cię” i „Dziękuję”. Mówiąc do dziecka w jednym lub w kilku językach uczysz je nie tylko wyrazów, ale znaczenia, które ze sobą noszą. Staraj się mówić do dziecka w języku, który znasz najlepiej.

2. Bądź cierpliwy i wytrwały. Często i na różne sposoby tłumacz dziecku jak ważne jest, aby znało i rozumiało dwa języki.

3. Spraw, aby nauka drugiego języka wywoływała w dziecku same przyjemne skojarzenia. Celebrowaj chwile, kiedy wspólnie spędzacie czas i rozmawiacie w określonym języku.

Zasada celebrowania momentów związanych z nauką języka dziedziczonego sprawdziła się w moim domu. Kiedy Jaś osiągnął wiek szkolny bardzo zależało mi, aby uczył się równolegle czytać i pisać zarówno po włosku, jak i po polsku. Optymalnym rozwiązaniem wydało mi się zapisanie go do sobotniej szkoły polonijnej. Był tylko jeden problem: szkoła, która najbardziej odpowiadała moim oczekiwaniom mieściła się 70 kilometrów od naszego domu.

Aby zdążyć na zajęcia musieliśmy wstawać w każdą sobotę o 6 rano. Ze względu na daleką podróż wracaliśmy do domu późnym popołudniem. Ten sam scenariusz powtarzaliśmy przez ponad trzy lata. Zrobiłam wszystko, aby te dni kojarzyły się mojemu synowi tylko pozytywnie. Staralam się celebrować te nasze „polskie” soboty. Chwaliłam i nagradzałam syna za trud włożony w naukę języka polskiego.

4. Pamiętaj, że w przyszłości Twoje dziecko pójdzie za Twoim przykładem, nie za Twoją radą. Daj dobry przykład. Rozmawiaj ze znajomymi w Twoim języku, kiedy tylko masz okazję, chociażby przez telefon. Czytaj książki w Twoim języku, bądź na bieżąco ze sprawami Twojego kraju.

5. Szukaj wsparcia w otoczeniu. Zaprzyjaźnij się z innymi rodzinami, dla których wychowanie z poszanowaniem przynależność do kilku kultur jest ważne. O ile to możliwe staraj się wybrać szkołę, w której kładzie się nacisk na naukę języków obcych i poznawanie innych kultur.

6. Wykorzystuj dwujęzyczne szkolnictwo oraz szkoły, świetlice, domy kultury, w których dziecko będzie mogło pogłębiać naukę języka mniejszościowego.

7. Nie stosuj presji wobec dziecka i wyrzuć ze swojego języka słowo „musisz”. Ty i Twoje dziecko MOŻECIE mówić w języku, w którym każde z Was czuje się najlepiej. Twoje dziecko nie chce odpowiadać w języku dziedzicznym? Trudno, to jego wybór. Ty nadal MOŻESZ do niego mówić w Twoim języku. Nie uwierzysz jak szybko Twoje dziecko, zacznie używać języka mniejszościowego.

8. Nie wyśmiewaj językowych błędów swojego dziecka, nie kpij z jego pomyłek, nie rań jego uczuć.

9. Nie ucz dziecka języka, ucz POPRZEZ język. Rozmawiaj z dzieckiem o świecie, o sprawach, które go ciekawia, które są dla Was ważne. Filmy, piosenki i książki niech będą pretekstem do rozmawiania o tym co widzieliście, słyszeliście, co Was fascynuje, zachwyca lub boli.

10. Szukaj inspiracji i bądź dla innych inspiracją. W Twoim otoczeniu jest wiele osób, które chciałyby zacząć przygodę z dwujęzycznością, a nie wiedzą od czego zacząć. Podpowiedz im jakie strategie można stosować i jakie dają efekty, dziel się Twoim doświadczeniem. Sięgaj po opracowania dotyczące dwujęzyczności, poznaj biografie sławnych poliglotów i osób wielojęzycznych.

Biogramy **Danuty Wojtaszczyk i Anny Malczewskiej**

Danuta Wojtaszczyk – (wł. Danuta Anna Wojtaszczyk) – magister filologii polskiej, nauczycielka, dziennikarka, działaczka społeczna, wydawca. Urodziła się w 1977 roku w Gdyni, od 2001 mieszka we Włoszech (obecnie w Anzio). Absolwentka Uniwersytetu Gdańskiego.

Po przybyciu do Rzymu otrzymała zatrudnienie we włoskiej RAI, przy realizacji kanału streaming Ponte Radio o tematyce społecznej. W latach 2001-2005 współpracowała z Fundacją rzymską J.S. Umiastowskiej. Od 2002 roku angażuje się w działania społeczne na rzecz Polonii i promowania pozytywnego wizerunku Polski i Polaków. W latach 2002-2010 sprawowała funkcję wiceprezesa Stowarzyszenie KulturalngoComunitàPolacca. W latach 2002-2005 współtworzyła redakcję Biuletynu Informacyjnego „Polonia Włoska”, a w latach 2002-2008 była członkiem Zarządu Związku Polaków we Włoszech. W latach 2006-2010 pracowała jako nauczyciel języka polskiego w Zespole Szkół im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego przy Ambasadzie RP w Rzymie. Oprócz pracy dydaktycznej, przewidzianej w umowie zatrudnienia, prowadziła w czynie społecznym warsztaty dziennikarskie dla chętnych uczniów.

Od 2006 roku tworzy dziennikarski duet z Anną Malczewską, wspólnie z którą kieruje redakcją serwisu informacyjnego oraz czasopisma dla Polaków we Włoszech „Nasz Świat” (www.naszswiat.it) oraz portalu Polaków w Niemczech PolskiObserwator.de.

Autorka licznych publikacji interwencyjnych i listów otwartych broniących dobrego imienia Polski i Polaków za granicą oraz w sprawach dotyczących aktualnych problemów, między innymi opieki nad polskimi miejscami pamięci we Włoszech czy problemami społeczności Polaków we Włoszech. Współorganizatorka konferencji w siedzibie Senatu Republiki Włoskiej w 2009 roku, poświęconej problemowi łamania praw obywateli Unii Europejskiej we Włoszech. Autorka przemówienia-apelu skierowanego do włoskiego rządu i wygłoszonego w obecności włoskich parlamentarzystów. Współautorka analiz i raportów statystycznych, dotyczących Polaków we Włoszech.

Tłumaczka i współautorka publikacji tematycznych wydawanych przez Wydawnictwo Stranieri in Italia, między innymi poradników prawnych dla cudzoziemców we Włoszech oraz współautorka i prezenterka dziennika radiowego w języku polskim nadawanego w rzymskim metrze.

Bohaterka reportażu Alessandro Leogrande, „Uomini e caporali”, (Mondadori, 2008 r.), poświęconego obozom pracy na południu Włoch, w których przetrzymywani byli Polacy. W udzielonym autorowi książki wywiadzie, wyjaśnia złożoność fenomenu handlu ludźmi, którego ofiarami padali obywatele Polski.

W latach 2007-2009 redaktor tygodnika dla Polaków w Wielkiej Brytanii „The PolishObserver”, wydawanego początkowo jako dodatek do „Naszego Świata”. Współautorka, wraz z Anną Malczewską, koncepcji pisma.

W 2015 content i community manager portalu Migreat.com. W latach 2014-2016 właścicielka gdyńskiego Wydawnictwa DANA, nakładem którego ukazało się polsko-włoskie wydanie „Baśni srebrzystego księżycy” – „Le fiabedella luna argentata” Weroniki Madryas.

Wspiera prace badawcze i działalność swojego męża, Krzysztofa Piotrowskiego, znawcy tematu bitwy o Monte Cassino, który od 1996 roku prowadzi badania terenowe polskiego odcinka natarcia. Współtworzyła z nim między innymi cykl artykułów śledczych, poświęconych sprawie braku sprawowania należytej opieki nad cmentarzem polskim na Monte Cassino oraz pomagała w promocji braterstwa miast Jelcz-Laskowice i Casamassima oraz wzniesienia Pomnika 3. Dywizji Strzelców Karpackich i 2. Brygady Pancerniej w San Vittore del Lazio (Włochy).

Za swoją działalność na rzecz Polski otrzymała odznaczenia: Medal Pro Memoria (2009 r.), Medal Pro Patria (2015 r.),

Krzyż Kawalerski Orderu Zasługi Rzeczypospolitej (2015 r.).

W 2018 r. wraz z Anną Malczewską uhonorowana statuetką Polak Roku we Włoszech w kategorii

SZTUKA-KULTURA-SPORT redakcja Dwutygodnika dla Polaków we Włoszech „Nasz Świat”.

Prywatnie szczęśliwa żona i matka. Zdeklarowana italofilka. Ma sentyment do Ameryki Południowej, zwłaszcza Brazylii, w której mieszkała przez blisko rok. Pasje: wędrówki górskie, loty motolotnią, doskonalenie warsztatu tłumacza polsko-włoskiego oraz poszerzanie wiedzy zwłaszcza o Włoszech, o historii 2. Korpusu Polskiego i o wychowaniu dzieci dwujęzycznych.

Anna Maria Malczewska – od 2006 r. redaktor Dwutygodnika dla Polaków we Włoszech „Nasz Świat”. Od 2009 r. Senior Content Manager portalu dla Polaków we Włoszech www.naszswiat.it i serwisu informacyjnego dla Polaków w Niemczech www.polskiobserwator.de (2016-).

W latach 1997-2006 współpracowała z powstałą w 1944 roku Fundacją Rzymską Margrabiny J. S. Umiastowskiej, której celem od 1989 r. jest promocja badań dotyczących stosunków polsko-włoskich oraz dokumentowanie obecności i działalności Polaków we Włoszech w XX wieku.

W latach 1997-2005 członek redakcji Biuletynu Informacyjnego „Polonia Włoska”, będącego organem Związku Polaków we Włoszech i wydawanym we Włoszech od 1996 r.

W latach 2001-2010 członek Zarządu Związku Polaków we Włoszech.

W latach 2003-2010 prezes działającego od wielu lat stowarzyszenia polonijnego ComunitàPolacca w Rzymie .

W latach 2007-2010 redaktor odpowiedzialny Tygodnika dla Polaków w Wielkiej Brytanii „The PolishObserver”, skierowanego do Polaków mieszkających na Wyspach Brytyjskich i będącego własnością wydawnictwa Stranieri in Italia.

Tłumaczka i współautorka publikacji tematycznych wydawanych przez Wydawnictwo Stranieri in Italia, między innymi poradników prawnych dla cudzoziemców we Włoszech. W ramach projektu realizowanego przez ww. wydawnictwo, wraz z Danutą Wojtaszczyk, prowadziła przez kilka lat dziennik radiowy w języku polskim, nadawany w rzymskim metrze i adresowany do polskich emigrantów oraz turystów.

Promotorka wśród Polaków we Włoszech projektu „OperationVote”, powstałego z inicjatywy stowarzyszenie COSPE i mającego na celu promocję udziału obywateli Unii Europejskiej w życiu politycznym kraju ich pobytu.

Inicjatorka projektu muzycznego „Polonia włoska Ojczyźnie” (2018), którego celem było uczczenie przez Polaków we Włoszech 100. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. Z tej okazji, dwójce polskich artystów mieszkających i tworzących we Włoszech – Aleksander Nowak z Rzymu i Edyta Kamińska z Bresci zostało zaproszonych do nagrania piosenki pt. „Niepodległa”.

W 2018 r. wraz z Danutą Wojtaszczyk uhonorowana statuetką Polak Roku we Włoszech w kategorii SZTUKA-KULTURA-SPORT redakcja Dwutygodnika dla Polaków we Włoszech „Nasz Świat”.

Założycielka grupy „Polki sobie radzą. Przedsiębiorcze Polki we Włoszech” (2018), mającej na celu aktywację i wsparcie Polek prowadzących i chcących otworzyć własne firmy we Włoszech oraz kobiet pragnących zmienić swoje życie na emigracji.

Od 2019 roku współpracuje z inicjatorkami projektu „Kobiety Challenge” z Niemiec.

Organizatorka i współorganizatorka wielu imprez polonijnych oraz wystaw polskich artystów we Włoszech.

Nauka języka polskiego we Włoszech.

Lista szkół polskich i polonijnych
(oprac. Anna Malczewska)

Polskie i polonijne szkoły we Włoszech

Na terenie Włoch działa blisko 20 ośrodków polskiego szkolnictwa. Są to 4 Szkoły Polskie (w Rzymie, Bolonii, Mediolanie i Ostii), podlegające Ośrodkowi Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą oraz różnego rodzaju społeczne szkoły polonijne, prowadzone zwykle przez polonijne stowarzyszenia.

Szkoła Polska im. G. Herlinga-Grudzińskiego przy Ambasadzie Rzeczypospolitej Polskiej w RZYMIE
Via Costantino Maes 23, 00162 Roma

Sekretariat szkoły:

od środy do piątku w godz. 16.30 - 20.00

w soboty w godz. 10.30 - 15.00

tel. 0039-06-6864619

e-mail: rzym@orpeg.pl szkolarzym@gmail.com

www.rzym.orpeg.pl

Szkoła Polska przy Konsulacie Generalnym Rzeczypospolitej Polskiej w Mediolanie z siedzibą w BOLONII

Zajęcia odbywają się w soboty w godz. 13:00-20:00; niedziele w godz. 14:00 – 18:00 (2 razy w miesiącu)

Adres: Circolo Arci Guernelli, Via Gandusio, 6 40128 Bologna

tel +39 3203113271, email: bolonia@orpeg.pl

Szkoła Polska przy Konsulacie Generalnym Rzeczypospolitej Polskiej w MEDIOLANIE

Zajęcia odbywają się w soboty w godz. 8:45-17:45

adres: Stowarzyszenie FAES, Via Fossati 2/a Mediolan

Adres do korespondencji: Konsulat Generalny RP w Mediolanie, via Monte Rosa 6, 20149 Milano

tel. 0039 333 67 17 350

email: mediolan@orpeg.pl, szkoła.milano@alice.it

Szkoła Polska przy Ambasadzie Rzeczypospolitej Polskiej w Rzymie z siedzibą w OSTII

Zajęcia odbywają się w poniedziałki, wtorki, środy w godz. 15:00 – 20:45

adres: 102 Circolo Didattico "Mar dei Caraibi" Via Mar dei Caraibi 30, 00 122 Roma Ostia Lido

Telefon (0039)340 691 61 22

email: ostia@orpeg.pl

----- Polonijne placówki edukacyjne we Włoszech

EMILIA-ROMAGNA

Ludoteka – szkoła „Kwiaty Polskie” działa przy Stowarzyszeniu Kulturalnym Polsko – Włoskim w Pontenure (Associazione Culturale Italo – Polacca di Pontenure)

Zajęcia odbywają się w Pontenure przy Piazza Re Amato 3, w salkach parafialnych kościoła San Pietro Apostolo, dwa razy w miesiącu, od października do maja włącznie. Godziny zajęć: od 9.00 do 12.00.

Chcesz zapisać dziecko do naszej szkoły? Kliknij na poniższy link i wypełnij formularz zgłoszeniowy

TUTAJ.

e-mail: szkola.kwiatypolskie@gmail.com

Facebook: Ludoteka - Szkoła "Kwiaty Polskie"

Polska Ludoteka w Rawennie

P.zza Medaglie D'Oro 14

e-mail: associazionepolonia@gmail.com

Stowarzyszenie Szkoła Polska w Reggio Emilia

Tel . 331497292

e - mail: szkolapolska.re@libero.it

Adres: via Ampère 1, Reggio Emilia

Zajęcia odbywają się w niedziele od 14.00 do 17.00.

FRIULI-WENECJA JULIJSKA

Szkoła „Polskie ABC” prowadzona przez Stowarzyszenie Wsparcia Społecznego „Polonik” w Udine
przedszkole

szkoła podstawowa (grupy heterogeniczne)

Strona internetowa: www.polonik.org

Email: info@polonik.org , szkola@polonik.org

KAMPANIA

Sobotnia Szkoła Kultury i Języka Polskiego w Lago Patria

Stowarzyszenie „Instytut Dla Polonii”

przedszkole – 2 grupy

grupa wczesnoszkolna

grupa szkolna

Strona internetowa: www.sobotniaszkolaneapol.it

Email: sobotniaszkola@libero.it , info@istitutopolonia.it

Szkoła Kultury i Języka Polskiego „Antoś Polak Mały” prowadzona przez Stowarzyszenie Włosko-Polskie w Salerno i Prowincji A.I.P.S.A.P.

Email: aipsap@libero.it

KALABRIA

Polska Szkoła Eksperymentalna prowadzona przez Związek Polaków w Kalabrii

szkoła podstawowa – grupy

Strona internetowa: www.associazionepolacchiincalabria.it

Email: assopolca@yahoo.it

LACJUM

Katolicka Polska Szkoła Podstawowa w Rzymie przy Kościele Polskim św. Stanisława B.M. w Rzymie

Adres szkoły: (adres d korespondencji) Via delle Botteghe Oscure 15, 00186 Rzym; tel. 06 6795347

Email: parafiaroma@gmail.com

Przedszkole i kursy języka polskiego w Rzymie i okolicach prowadzone przez Stowarzyszenie Nauczycieli Języka i Kultury Polskiej we Włoszech

Email : snjikip@gmail.com

LIGURIA

Polska Ludoteka w Genui
vico Papa 9 (Laboratorio sociale di vico Papa)
Więcej informacji o Ludotece można znaleźć TUTAJ

LOMBARDIA

Zajęcia edukacyjne dla przedszkolaków prowadzone przez Związek Polaków w Mediolanie
Email: info@poloniamilano.org , przedszkolakiwmediolanie@gmail.com

Szkoła Europejska w Varese
Strona internetowa szkoły: www.eurscva.eu

MARCHE

Polska Ludoteka WOJTEK w Ascoli Piceno
Spotkania dla dzieci odbywają się w środy i soboty o godzinie 17.00. Spotkania dla młodzieży i dorosłych o godzinie 16:15.
Adres: Via Assisi 2 Parrocchia Cuore Immacolato di Maria (AP)
Tel.: 3332700309
E-mail: polskaludotekaascoli@libero.it
Facebook: Polska Ludoteka Wojtek w Ascoli Piceno

Polska Ludoteka „Wojtek” w San Benedetto del Tronto
Zajęcia odbywają się w dwóch grupach wiekowych w parafii San Filippo Neri w San Benedetto del Tronto przy via Salvatore di Giacomo, 30
Tel.: 3206234262, 3475499315, 3332700309
E-mail: ludotekasanbenedetto@libero.it

Szkoła Języka i Kultury Polskiej „Anders” w Marche z siedzibą w Maceracie
Zajęcia odbywają się w soboty w godzinach od 17.00 do 20.00
Adres Szkoły: Via Vincenzo Cento 62010 Casette Verdini di Pollenza (MC)
Tel.: 334 544 6405
E-mail: szkolapolskawmarche@gmail.com
Strona na FB: Anders Szkoła Polska w Marche

MOLISE

Szkoła Kultury i Języka Polskiego im. Marii Montessori „Apolonia”
Stowarzyszenie „Apolonia”
email: associazioneapolonia@gmail.com
Facebook: Associazione Apolonia

SARDYNIA

Świetlica Polska na Sardynii
Świetlica Polska na Sardynii prowadzi zajęcia z języka polskiego dla dzieci od 3 do 17 lat pochodzenia polskiego.
Facebook: Świetlica Polska na Sardynii

SYCYLIA

Sobotnia Szkoła Kultury i Języka Polskiego w ramach Ludoteki Rodzinnej w Palermo prowadzona przez Stowarzyszenie Kulturalne Polsko-Włoskie „Wspólna Europa”

Adres: Via Cipressi 198, Palermo
Email: wspolna.europa@virgilio.it

Szkoła Kultury i Języka Polskiego w Katanii
Facebook: Associazione Culturale Italo-Polacca Amici dell'Europa a Catania

TOSKANIA

Ludoteka prowadzona przez Stowarzyszenie Polaków Chrześcijan z Arezzo
Email: justynamisiek1@wp.pl

UMBRIA

Szkoła Języka i Kultury Polskiej „Anders” - Perugia
Nowe Stowarzyszenie Włosko-Polskie w Marche
Oratorio Giovanni Paolo II, Strada Comunale di Prepo 204, Perugia.
Mail: szkolapolskaumbria@gmail.com
Zajęcia odbywają się w soboty, dwa razy w miesiącu, w godzinach 17:00 - 20:00.
Telefon kontaktowy: 328 6462757

WENECJA EUGANEJSKA (VENETO)

Polska Ludoteka Rodzinna oraz Polonijna Szkoła Podstawowa prowadzone przez Stowarzyszenie Wsparcia Społecznego „Polska Ludoteka Rodzinna”
Strona internetowa: www.polskaludoteka.it
Email: info@polskaludoteka.it

Szkoła Języka i Kultury Polskiej w Padwie przy AIPP
Strona internetowa: www.polskaszkoła-padwa.pl
Email: aipp.szkolapolska@gmail.com
Facebook: Szkoła Języka i Kultury Polskiej w Padwie przy AIPP

Szkoła Polonijna w Montebelluna/Treviso
szkolapolska.treviso@gmail.com
Facebook: Szkoła Polonijna w Montebelluna TV

Serwisy internetowe i blogi na temat dwujęzyczności w języku polskim:

<https://polonia.edu.pl/> strona internetowa Fundacja Edukacji Polonijnej
<http://dwujezyczosc.blogspot.com/> blog Elżbiety Ławczys
<http://www.cieszynska.pl/> blog Jagoda Cieszyńskiej
<http://elenapopolsku.blogspot.com/> - blog Alicji Lejkowskiej
<http://www.podarujdzieckujezyk.org/> strona internetowa kampanii prowadzonej przez Stowarzyszenie APPLA- Association for the Promotion of Polish Language Abroad,
<https://www.dobrapolskaszkoła.com/> - serwis internetowy DobraPolskaSzkoła.com
<https://bilingualmind.com/> blog Agnieszki Pędrak

<http://dwujezycznosc.info/> - serwis internetowy prowadzony przez członków Laboratorium Psychologii Języka i Dwujęzyczności „LangUsta”

<http://edukacjadwujezyczna.com/> - serwis internetowy z publikacjami różnych autorów zajmujących się zagadnieniem dwujęzyczności

Bibliografia:

Dębski, R. (2015). Phonological patterns in the speech of English-Polish bilingual children in Australia: initial findings. *LingVaria* 20 (2), 27-40.

Abdelilah-Bauer B. (2008), *Il bambino bilingue. Crescere parlando più di una lingua*, Raffaello Cortina, Milano.

Amati Mehler J., Argentieri S., Canestri J. (1990), *La Babele dell'inconscio*, Raffaello

Anzieu D. (1987), *L'Io-pelle*, Borla, Roma.

Balboni P. (a cura di) *L'educazione bilingue*. Perugia: Guerra Edizioni, 1999.

Bettoni C., A. Rubino (1996), *Emigrazione e comportamento linguistico*, Congedo Editore, Lecce.

Bialystok E.E., Martin M.M., Attention and inhibition in bilingual children: Evidence from dimensional change card sort task. *Developmental Science* 7, 2004.

Cieszyńska J., *Dwujęzyczność, dwukulturowość - przekleństwo czy bogactwo? O poszukiwaniu tożsamości Polaków w Austrii*, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006.

Cieszyńska J., Korendo M., *Wczesna interwencja terapeutyczna*, Kraków 2008

Contento S. (a cura di) (2010), *Crescere nel bilinguismo. Aspetti cognitivi, linguistici ed emotivi*, Carocci, Roma

Cortina, Milano.

Crescentini C., Fabbro F., *Neuropsicologia del bilinguismo nei bambini*, Trieste, 2014.

Favaro G. (2002), *Insegnare l'italiano agli alunni stranieri*, La Nuova Italia – RCS, Firenze e Milano.

Favaro G. (2009), “Parole a più voci. Alunni stranieri tra prima e seconda lingua”, in

Francescato G. (1981), *Il bilingue isolato*, Minerva Italica, Bergamo.

Gatta G., *Il bilinguismo di minoranza come variabile rilevante nell'apprendimento di una terza lingua*, Scuola di Dottorato in Studi Umanistici (Indirizzo Studi letterari e linguistici) XXVIII ciclo, A.A. 2016/2017

Grzymała-Moszczyńska H., *Drogi i rozdroża: Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku – analiza psychologiczno-socjologiczna (wspólnie z A. Kwiatkowską, J. Roszak)*, Kraków 2010.

Grzymała-Moszczyńska H., *Uchodźcy: podręcznik dla osób pracujących z uchodźcami*, Kraków 2000.

Grzymała-Moszczyńska H., *Wybrane zagadnienia diagnozy psychologicznej dzieci i młodzieży w kontekście wielokulturowości i wielojęzyczności (wspólnie z K. Barzykowskim, D. Dzidą, J. Grzymała-Moszczyńską, M. Kosno)* Warszawa 2013.

Hack J., Marinova-Todd S.H., Bernhardt B.M. (2012). Speech assessment of Chinese-English bilingual children: accent versus developmental level. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 14(6).

Hamman, E., Łuniewska, M., & Pomiechowska, B. In S. Armon-Lotem, J. de Jong, N. Meir (eds.). *Methods for assessing multilingual children: disentangling bilingualism from Language Impairment*. Multilingual Matters.

Jagoda Cieszyńska [w:] J. Cieszyńska, *Dwujęzyczność - rozumienie siebie jako Innego*, [w:] J. Cieszyńska, Z. Orłowska-Popek, M. Korendo (red.) *Nowe podejście w diagnozie i terapii logopedycznej - metoda krakowska*, Kraków 2010

- Losco W. (a cura di), *Le mie lingue. Riflessioni ed esperienze sulla diversità linguistica e culturale*, Edizioni Junior, Bergamo.
- Martowicz A., *Dwujęzyczność w pytaniach i odpowiedziach*, Association for the Promotion of Polish Language Abroad, Edynburg, 2018. Wydanie trzecie, zmienione i poszerzone.
- Miodunka W. T. *Lingwistyka humanistyczna. Strategie stawania się i bycia dwujęzycznym*, wykład w IFP AP, Karków 2004
- Miodunka W. T. *Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych, Język jako wartość podstawowa kultury*, [w:] *Język polski w świecie*, red. W. T. Miodunka, Kraków 1990
- Pasqui A., *Due lingue per crescere. Studio longitudinale sull'acquisizione dell'italiano di un bambino bilingue nella Svizzera tedesca*, Zurigo 2016.
- Pennisi, Perconti, *Le scienze cognitive del linguaggio*. Bologna: Il Mulino 2006..
- Sorace A., *Pinning down the concept of 'interface' in bilingualism*. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 1, 2012.
- Sorace A., Serratrice L., *Internal and external interfaces in bilingual language development: Beyond structural overlap*. *International Journal of Bilingualism*, 2009, 13
- Sorace A., *Un cervello, due lingue, tanti vantaggi: perché bisogna incoraggiare il bilinguismo nella prima infanzia*
- Sorace A., *Un cervello, due lingue: vantaggi linguistici e cognitivi del bilinguismo infantile*, Venezia, Università Ca' Foscari, 6 maggio 2011
- Titone R. (1972), *Bilinguismo precoce e educazione bilingue*, Armando, Roma.
- Wróblewska-Pawlak K., *Naturalna dwujęzyczność czyli o dwujęzycznym wychowaniu dzieci*, w: *Języki Obce w Szkole. Czasopismo dla nauczycieli*, 01/2013.
- Yavaş M., Goldstein B. (1998). *Phonological assessment and treatment of bilingual speakers*. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 7(2).
- Załązińska A., *Niewerbalna struktura dialogu*, Kraków 2006
- Zaninelli F.L., *e idee e le teorie sul bilinguismo infantile di educatori d'infanzia a Parma: una riflessione*, Seminario di studio, Parma, 17 giugno 2008
- Zechenter K., *Dwujęzyczni i dwukulturowi. Bilingual and Bicultural Speaking Polish in North America*, Redakcja Katarzyna [Ed.], London, New York 2017, PUNO, Polish Cultural Institute New York
- Zechenter K.: *Po polsku na Wyspach. Poradnik dla rodziców dzieci dwujęzycznych*. Londyn: PUNO, 2015.
- Zurer Pearson, B.: *Jak wychować dziecko dwujęzyczne. Poradnik dla rodziców (i nie tylko)*. Poznań: Media Rodzina, 2013.
- Słany S., Strzemecka S., *Kapitał rodziny i rodzinności w przestrzeni transnarodowej. Na przykładzie badań polskich rodzin w Norwegii*, *Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny* 42 (3 (161))

Danuta Wojtaszczyk

NATURALMENTE BILINGUE

Guida pratica per genitori (e non solo)

2019

Questa pubblicazione è stata creata nell'ambito di un progetto realizzato dai redattori di „NaszŚwiat.it” - servizio di informazione online per i polacchi in Italia - dai redattori di „PolskiObserwator.de” - servizio di informazione online per i polacchi in Germania e la Fondazione Fundacja Edukacji Polonijnej di Cracovia.

Il progetto è cofinanziato dal Senato della Repubblica di Polonia con i fondi dedicati al sostegno delle comunità polacche all'estero per l'anno 2019.

Autore: Danuta Wojtaszczyk

Correzioni ed editing: Ilaria Banchig

Collaborazione: Anna Malczewska

Titolo originale: Naturalnie dwujęzyczni. Poradnik dla rodziców (i nie tylko)

Prima pubblicazione: novembre 2019.

La pubblicazione “Naturalmente bilingue. Guida rapida per genitori (e non solo)” è disponibile con la licenza internazionale Creative Commons Attribution 4.0. Alcuni diritti sono riservati a Danuta Wojtaszczyk e al servizio informazione per i polacchi in Italia „NaszŚwiat.it”, al servizio di informazione per i polacchi in Germania „PolskiObserwator.de” e alla Fondazione Fundacja Edukacji Polonijnej. L'opera è stata realizzata nell'ambito dei servizi di sostegno alla comunità polacca all'estero per l'anno 2019 promossi dalla Cancelleria del Senato Polacco. È consentito qualsiasi utilizzo dell'opera, a condizione che sia precisato quanto sopra, comprese le informazioni sulla licenza utilizzata, sui titolari dei diritti e l'affido del compito di servizio pubblico da parte della Cancelleria del Senato e l'assegnazione di una sovvenzione per la sua attuazione nel 2019.

Fundacja Edukacji Polonijnej

<https://polonia.edu.pl/>

Nasz Świat

www.naszswiat.it

PolskiObserwator.de

www.polskiobserwator.de

SENAT
RZECZYPOSPOLITEJ
POLSKIEJ

Fundacja
Edukacji Polonijnej

naszswiat.it
POLSKA ITRONA WŁOCH

POLSKI
OBSERWATOR.DE

*Dedico questo libro a Krzysztof, a nostro figlio Jan
e a tutti i bambini multilingui, ai loro genitori e insegnanti*

Sommario:

Premessa

In che modo questo libro ti aiuterà a crescere un bambino bilingue?

1. La forza di una mente bilingue
2. Naturalmente bilingue, ovvero come una giovane mente assorbe il linguaggio
3. Cambia il tuo schema mentale
4. Non è mai troppo tardi per cominciare a crescere un bambino bilingue
5. La specificità dello sviluppo dei bambini bilingui o come non scoraggiarsi in caso di problemi
6. Dieci regole che ti aiuteranno a crescere un bambino bilingue
7. Note biografiche di Danuta Wojtaszczyk e Anna Malczewska
8. Studiare il polacco in Italia (a cura di Anna Malczewska)
9. Siti web e blog sulla crescita dei bambini bilingui

Bibliografia

*„La lingua è la mappa di una cultura.
Ti spiega da dove vengono le persone e dove stanno andando.”*

Rita Mae Brown

Premessa

Sono partita dalla Polonia subito dopo l'università. Ho conseguito la laurea quinquennale in lingua e lettura polacca. Il mio soggiorno in Italia, una vacanza unita al lavoro stagionale, doveva durare due mesi, ma si è prolungato di quasi vent'anni. Da circa due decenni sono a contatto con persone, che fin da quando erano piccole, sapevano parlare più di una lingua e sono cresciute a contatto con varie culture. Sono persone particolari, perché, pur avendo capacità comuni ottengono successi straordinari nella vita, praticamente in tutti gli ambiti. Anche se c'è qualcosa che non imparano facilmente, raramente falliscono agli esami. Sul lavoro sono dei leader. Nella vita privata, nelle relazioni umane si rivelano dei veri maestri di relazioni felici, basate su empatia e rispetto.

Le loro biografie sono differenti le une dalle altre, tutte però sono la prova che per crescere un bambino bilingue non è MAI troppo tardi e che questo tipo di educazione si rivela SEMPRE il miglior dono che si può dare a un giovane essere umano. Per alcuni anni ho insegnato ai ragazzi polacchi che vivono in Italia. Da più di una dozzina di anni lavoro come giornalista nelle redazioni internazionali, tra colleghi e colleghe che provengono da ogni parte del mondo. Nella vita di tutti i giorni sono la mamma di Jan, un bambino bilingue.

Da qui questo opuscolo sull'educazione dei bambini bilingui, che dedico a tutte le coppie miste (multilingue), alle famiglie di immigrati, ai loro parenti, nonché agli insegnanti di bambini con radici straniere. Prima di scriverlo, ho letto molti articoli scientifici sul bilinguismo, inteso come la naturale capacità di comunicare in più di una lingua. Tuttavia, ho scoperto che la maggior parte del fenomeno dell'essere una persona bilingue l'ho imparato osservando la vita delle persone bilingui - bambini, adolescenti e adulti.

Come ti può aiutare questo libro a crescere un bambino bilingue

Vi siete mai domandati perché nelle nostre società multietniche abbiamo ancora pochi poliglotti? Perché tutti vorremmo che i nostri figli imparassero almeno una lingua straniera, investiamo soldi in corsi e lezioni, ma facciamo fatica a insegnare loro la nostra lingua madre?

La ragione è estremamente banale: abbiamo paura. Paura che “confonderemo” la testa del bambino. Paura che il nostro partner che non parla la nostra lingua madre si senta escluso dalla conversazione. Paura che nostro figlio non imparerà abbastanza bene la lingua del paese di residenza, il che gli causerà, in seguito, problemi a scuola. Paura che ormai sia troppo tardi per cambiare le cose, perché i figli si sono fatti grandi. Paura di dover forzare nostro figlio, che si rifiuta di parlare nella lingua delle nostre origini.

Tutte queste paure sono molto simili alla paura dell'oscurità: eppure basta uno scatto per illumina-

re la stanza della nostra mente e vedere che non c'è nessun mostro o fantasma.

Crescere un bambino bilingue è più facile di quello che pensi

Da questo libro conoscerai le storie di tanti bambini, ragazzi e adulti multilingui. Ho conosciuto tutti personalmente. Sono esempi veri, di come la conoscenza di due o più lingue e culture aiuti ad avere una vita di successo. Hai mai visto dei bambini coprirsi le orecchie con le mani e battere i piedi in segno che non vogliono parlare una lingua straniera? Alcune delle persone che incontri forse hanno anche mostrato un simile comportamento, ma ciò non ha impedito loro di acquisire questa lingua madre „indesiderata”.

Non è mai troppo tardi

È provato scientificamente che i bambini apprendono più lingue con la stessa facilità con cui ne apprendono una. Anche i ragazzi più grandi sono ancora in tempo a diventare bilingui. Nei prossimi capitoli osserverai quali sono le strategie che usano i genitori in tutto il mondo per tramandare ai propri figli la propria lingua d'origine.

Naturalmente bilingue

Uno dei miei primi lavori in Italia fu quello presso la RAI. Questa esperienza ha arricchito notevolmente il mio curriculum vitae, ma non fu quello a cambiarmi la vita. La cambiarono i miei alunni bilingui della scuola presso l'Ambasciata Polacca di Roma. Tutti questi ragazzi sono diventati adulti molto in gamba. Come insegnante di lingua e letteratura ho avuto la possibilità di provare empiricamente che il potere del bilinguismo è incredibile, rappresenta una vera e propria marcia in più. Voglio condividere con voi le storie di alcuni miei studenti.

Che cos'è il bilinguismo

In questo studio mi concentro sul bilinguismo in termini funzionali, inteso come la capacità di saper parlare liberamente due o più lingue, non necessariamente allo stesso livello.

1

La forza di una mente bilingue

*„Una lingua ti apre un corridoio per la vita.
Due lingue ti aprono tutte le porte lungo il percorso.”*

Frank Smith

La classe IB, la prima media della scuola polacca dell'Ambasciata di Roma non era una classe uniforme. I ragazzi avevano età simili, ma la loro competenza linguistica era molto diversa e dipendeva da molti fattori. C'erano i figli degli immigrati polacchi nati in Italia oppure giunti nel Bel Paese quando erano molto piccoli. C'erano i figli delle coppie miste e alcuni figli di diplomatici, mandati in missione all'ambasciata di Roma. Per la maggior parte dei miei alunni il polacco non era la lingua madre, ma quella ereditaria.

Che cosa è la lingua ereditaria?

La lingua ereditaria è la lingua minoritaria (non ufficiale nel Paese di residenza) che un bambino acquisisce in famiglia.

La scuola era nata come “la scuola polacca per i cittadini polacchi temporaneamente residenti all'estero”. Realizzava il programma ministeriale implementato della scuola pubblica polacca, permettendo ai ragazzi il ritorno in patria in qualsiasi momento. Le lezioni si tenevano una volta alla settimana e comprendevano l'insegnamento solo di quelle parti del programma scolastico che erano differenti tra l'Italia e la Polonia. Nella scuola media studiavano dunque il polacco, la storia della Polonia e la geografia polacca. (La scuola polacca presso l'Ambasciata Polacca di Roma esiste fino ad oggi, è una delle molte istituzioni educative polacche soggette al Centro per lo sviluppo dell'educazione polacca all'estero www.orpeg.pl).

Le nostre lezioni di polacco non erano un corso di lingua, ma vere e proprie lezioni di lingua e letteratura, come vengono insegnate in una tipica scuola pubblica in Polonia. Tuttavia, per la maggior parte dei miei studenti, il polacco era una lingua ereditaria, imparata principalmente a casa, quindi l'istruzione a scuola era una vera sfida sia per gli studenti che per me come insegnante.

La storia di Patryk

Patryk era arrivato in Italia quando aveva appena quattro anni, insieme ai genitori e la sorella minore Iwona (anche lei alunna della stessa classe). Per lui, così come per tanti altri ragazzi della cosiddetta seconda generazione era più facile esprimersi nella lingua del Paese di residenza, che studiavano e usavano tutti i giorni. Patryk dunque non parlava il polacco fluentemente. Nello scritto faceva tanti errori di ortografia, ma credetemi, le sue competenze a livello metalinguistico erano davvero straordinarie. Intuivo, che nonostante il fatto che a volte nei suoi compiti il numero degli errori superava il numero della parole usate in una frase, quel ragazzo un giorno sarebbe diventato famoso anche grazie a quelle lingue. E non mi sbagliai.

All'età di 14 anni il mio alunno si appassionò al linguaggio della programmazione e cominciò a creare siti web. Nel 2006, cioè, quando aveva appena 16 anni, il suo blog con le guide msn fu classificato come il 3° più letto in Italia (il primo era quello di Beppe Grillo). Patryk, alias @ptkdev, oltre a essere un artista del software era molto bravo anche nello scrivere. Creava dei contenuti molto accurati per il suo blog e scriveva degli aforismi umoristici da postare sui social network. Le sue citazioni

geniali sono diventate virali tra gli utenti in Italia. È diventato il re delle battute (italiane) su internet in Italia. È stato notato ed assunto dall'azienda Comix, leader nella pubblicazione dei fumetti e libri di spirito.

È dimostrato scientificamente che i bambini che conoscono almeno due lingue sviluppano molto precocemente la consapevolezza metalinguistica[1]. È una delle abilità fondamentali per imparare a leggere, scrivere e per apprendere altre lingue. La storia di Patryk dimostra come la conoscenza della lingua ereditaria aiuti a sviluppare altri talenti.

Un bambino bilingue sviluppa in modo più completo la percezione del mondo e comprende meglio le questioni sociali.

Il potere di una mente bilingue

Lavorare come insegnante con giovani e bambini bilingui mi ha permesso di comprendere il potere fenomenale di una mente bilingue.

Lo sapevi che...

...Arrigo Boito letterato, librettista e compositore, noto per i suoi libretti d'opera per A. Ponchielli e G. Verdi, considerato tra i massimi capolavori del genere era bilingue? Figlio del pittore italiano e della contessa polacca Józefina Radolińska padroneggiava in maniera fluente sia la lingua italiana, sia quella polacca. Pochi sanno che vengono attribuite a lui le prime traduzioni anonime in italiano della famosa epopea nazionale „Pan Tadeusz” di Adam Mickiewicz

Ecco come il bilinguismo aiuta a trovare la felicità nella vita

Alcune coppie miste e persone che si stabiliscono all'estero decidono di comunicare con i loro figli solo nella lingua del paese di residenza, perché credono che questo rappresenti la soluzione migliore per i loro figli. Pensano prima di tutto che è importante che i bambini imparino a leggere e scrivere bene nella lingua dominante nel loro ambiente. Successivamente vorrebbero che imparassero l'inglese oppure un'altra lingua straniera che potrebbe essere loro utile in età adulta. La conoscenza della lingua ereditaria si trova in fondo alla lista degli obiettivi, perché spesso sembra quella meno utile.

Le persone bilingui che conosco, e ce ne sono molte, mi hanno convinto che la conoscenza della lingua dei genitori e dei nonni non solo è importante per loro ma si è rivelata come un vero salvagente nella vita.

Tutti sappiamo che l'adolescenza non è un periodo facile della vita. Le scelte fatte da adolescenti

possono influenzare in maniera molto significativo la vita adulta. Ogni genitore vuole dare il meglio a suo figlio. Se vivi fuori dal tuo paese d'origine il più grande tesoro che puoi dare al tuo bambino è la tua lingua madre.

La storia ispirante di Damian

Mentre scrivo queste parole, un ragazzo di nome Damian di cui voglio parlarvi, sorride da una foto sul suo profilo Facebook. Ha appena fatto un salto con il paracadute. Dai suoi post precedenti scopriamo che ha passato una bellissima vacanza, viaggiando per il mondo con la sua ragazza. Quel sorriso catturato dalla fotocamera è il sorriso di qualcuno che è molto felice e soddisfatto della sua vita. Damian ha attualmente 27 anni e vive in Inghilterra. È nato in Polonia, ma è cresciuto in Italia. La sua famiglia si trasferì in Italia in cerca di lavoro quando lui era molto piccolo. Damian ha completato l'intero ciclo educativo presso le scuole italiane. Inoltre ha frequentato le lezioni settimanali della scuola presso l'Ambasciata Polacca di Roma. Era un bravissimo studente, sveglio, educato, tuttavia, durante l'adolescenza, come spesso accade, sorsero alcuni problemi nella sua vita e il calo della motivazione per lo studio.

Recenti ricerche scientifiche dimostrano che il bilinguismo ha proprietà benefiche per la salute. Il cervello delle persone multilingui invecchia più lentamente. Le persone che conoscono diverse lingue hanno anche meno probabilità di sviluppare il morbo di Alzheimer e gestire meglio le emozioni negative e gli stati depressivi. I giovani che parlano fluentemente due lingue comprendono meglio diverse situazioni sociali, sono in grado di analizzare la realtà da diverse prospettive culturali e sono più propensi a cercare soluzioni creative. Osservando i miei alunni, ho notato che rispetto ai loro coetanei monolingue avevano più facilità a gestire i vari problemi a scuola e nelle relazioni con amici e familiari. Essendo cresciuti tra le due culture hanno imparato a essere più tolleranti e a saper interpretare le varie situazioni con maggiore obiettività. Un ulteriore vantaggio che si riscontra nei bambini bilingui è che imparano le lingue straniere con più facilità.

Tornando a Damian: ci fu, dunque, il periodo della sua adolescenza in cui aveva difficoltà a guardare al suo futuro con ottimismo, ma nonostante ciò il suo ingresso nella vita adulta fu eccezionale. Il ragazzo usò la sua perfetta conoscenza dell'italiano e del polacco per trovare un lavoro all'estero e per poter realizzare il sogno di viaggiare per il mondo. Attualmente Damian vive e lavora in Gran Bretagna.

La storia di Paulina

Paulina è un'altra mia alunna che ha saputo sfruttare il fatto di essere una persona bilingue per aumentare le sue possibilità sul mercato del lavoro. La situazione economica della Polonia è cambiata notevolmente negli ultimi anni. Nel bel mezzo del rallentamento dell'economia globale, la Polonia si distingue come campione europeo di crescita. Il tasso di disoccupazione è basso e anche i giovani trovano lavoro facilmente. Sempre più spesso, quindi, i figli degli immigrati polacchi degli anni '90 decidono di trasferirsi nella terra d'origine. Paulina era una studentessa esemplare, otteneva ottimi voti sia nella scuola italiana che frequentava tutti i giorni, sia nella scuola polacca presso l'Ambasciata Polacca a Roma. Pur essendo cresciuta in Italia, dopo la maturità si è iscritta all'università in Polonia. Si è laureata in informatica presso l'Università Jagellonica di Cracovia e ha aperto un'attività che le permette di vivere tra la Polonia e l'Italia. Si occupa di grafica e creazione siti web, ma contemporaneamente lavora anche come insegnante di lingua italiana e gestisce anche un blog

dedicato a chi la vuole imparare.

Le storie di Patryk, Damian e Paulina sono solo tre esempi, ma tutti i loro compagni di classe - We-ronika, Iwona, Alexander, Maciej, Krystian, Patryk, Mateusz, Debora, Piotr e Damian S. - tutti, senza nessuna eccezione, hanno una vita migliore, grazie all'impegno dei loro genitori, che ci tenevano che imparassero bene sia la lingua del paese di residenza, sia la lingua del paese di origine.

In terza media, i miei studenti cresciuti in Italia avevano una conoscenza della lingua polacca a livello C1 o C2 (secondo i criteri del Quadro comune europeo di riferimento per la conoscenza delle lingue - QCER).

Il Quadro comune europeo di riferimento per la conoscenza delle lingue è un sistema descrittivo impiegato per valutare le abilità conseguite da chi studia una lingua straniera europea, nonché per indicare il livello di un insegnamento linguistico negli ambiti più disparati.

La classificazione è stata adottata dal Consiglio d'Europa, introducendo sei livelli contrassegnati con una lettera maiuscola e un numero aggiuntivo: A1 - iniziale / principiante, A2 - base / pre-intermedio, B1 - intermedio inferiore, B2 - intermedio superiore, C1 - avanzato, C2 - professionale / professionale. Il livello A1 corrisponde alla competenza più bassa e il livello C2 - alla più alta.

Secondo il QCER il livello C è considerato come livello di "padronanza".

C1 - Livello avanzato o „di efficienza autonoma” - significa che una persona comprende un'ampia gamma di testi complessi e lunghi e ne sa riconoscere il significato implicito. Si esprime con scioltezza e naturalezza. Usa la lingua in modo flessibile ed efficace per scopi sociali, professionali e accademici.

C2 - Livello di padronanza della lingua in situazioni complesse - significa che una persona comprende con facilità praticamente tutto ciò che sente e legge. Sa esprimersi spontaneamente, in modo molto scorrevole e preciso, individuando le sfumature di significato più sottili in situazioni complesse. (Descrizione della classificazione del QCER: Wikipedia)

Naturalmente bilingue, ovvero come una giovane mente assorbe il linguaggio

„Quante lingue parli, tante persone vali.”

Johann Wolfgang von Goethe

L'apprendimento simultaneo di due lingue durante l'infanzia è molto diverso dall'apprendimento di una seconda lingua in età adulta. È un processo spontaneo che si verifica quando un bambino ha l'opportunità di ascoltare e comunicare spesso con una seconda lingua ed è motivato a usarla. „I bambini imparano a parlare prima di allacciarsi le scarpe. Comprendono e usano complesse costruzioni grammaticali prima di imparare le semplici regole del gioco della mosca cieca. Senza nessun manuale, imparano ciò che i computer più potenti del mondo, che vincono con i campioni di scacchi, non riescono ad apprendere” - osserva Barbara Zurer Pearson nella sua ampia monografia sul bilinguismo (B. Zurer Pearson, *Jak wychować dziecko dwujęzyczne* - Come crescere un bambino bilingue, Edit. Media Family 2013).

I bambini bilingui distinguono due lingue fin dalle prime settimane di vita. Lo sviluppo di un bambino plurilingue in ogni lingua copre le stesse fasi tipiche dello sviluppo monolingue. Una ricerca scientifica ha dimostrato che i piccoli bilingui già nella prima infanzia distinguono perfettamente le lingue e, cosa interessante, lo fanno non soltanto in base ai suoni ascoltati, ma come hanno dimostrato gli studi già otto mesi distinguono le due lingue solo guardando la faccia dei parlanti ma senza audio. (Antonella Sorace, *Un cervello, due lingue, tanti vantaggi: perché bisogna incoraggiare il bilinguismo nella prima infanzia*, Venezia, Università Ca ,Foscari, 6 maggio 2011).

Crescere un bambino bilingue e biculturale è facile

Quando parlo del bilinguismo infantile, mi riferisco soprattutto a due tipi di situazioni familiari in cui un bambino può acquisire due lingue contemporaneamente:

- **bilinguismo di un bambino cresciuto da una coppia mista, cioè da genitori di lingue diverse e di nazionalità diversa,**
- **una coppia di immigrati**

In entrambe queste situazioni familiari, una delle lingue è la lingua dominante del bambino e l'altra è una lingua minoritaria (ereditaria), trasmessa tra le mura domestiche.

Non è raro, che in entrambe queste situazioni i genitori rinuncino a insegnare ai propri figli la lingua ereditaria perché:

- temono che l'istruzione bilingue violi l'armonia della comunicazione in famiglia, poiché uno dei genitori o altri membri della famiglia (ad esempio la nonna) si potrebbe sentire escluso dalla conversazione.
- hanno paura che il bambino mescoli due lingue
- hanno paura che il bambino abbia problemi a scuola
- sentono la mancanza di sostegno all'educazione basata sui concetti del bilinguismo e del biculturalismo oppure addirittura subiscono le pressioni affinché smettano di parlare con il bambino nella lingua ereditaria

Cambia il tuo schema mentale

*“Imparare un'altra lingua non è soltanto imparare parole diverse
per le stesse cose ma imparare un altro modo di pensare le cose”*

Flora Lewis

Da diversi anni lavoro in un ambiente internazionale. Molti dei miei colleghi parlano fluentemente diverse lingue. Alcuni di loro sono plurilingui fin dalla nascita.

Federica è una ragazza di molti paesi, identità, culture e lingue. Italiano e inglese sono le sue lingue madri, inoltre parla francese, portoghese, spagnolo e tedesco. Sta studiando l'arabo e comprende un po' di croato, polacco e rumeno. Ha scalato tutti gradini nella carriera nella casa editrice specializzata in stampa in lingua straniera, da giornalista, a direttore editoriale e infine proprietaria di diversi giornali e siti web d'informazione in diverse lingue. È nata negli Stati Uniti, fino al liceo ha frequentato la scuola americana, mentre gli studi superiori ha fatto in Italia. È madre di due bambini bilingui.

Stephen è originario del Kenia, conosce tante lingue, delle quali ben tre sono le sue lingue madri: due dialetti africani che si parlavano a casa sua e l'inglese, che è la lingua della sua istruzione scolastica e la lingua ufficiale del suo paese. Si è laureato in Italia e qui vive, per cui conosce molto bene anche la lingua italiana. È giornalista, direttore dei media e docente universitario. Ha due figlie bilingui.

Pia invece è una ragazza di nazionalità filippina. Le sue lingue native sono l'inglese e il tagalog. È venuta in Italia con la sua famiglia quando era adolescente. Parla italiano fluentemente. Giornalista, attivista sociale, mediatore culturale, ex consigliera aggiunta del Comune di Roma. Ha due figlie bilingui.

Non ho esitato a chiedere loro cosa pensino dell'educazione plurilingue e come la mettano in pratica con i figli. Nei capitoli successivi potrai scoprire le loro strategie per crescere bambini bilingui. Parlando con Federica, Stephen, Pia e altre persone bilingui dalla nascita ho scoperto che alcune domande risultano loro del tutto astratte. Contrariamente alle persone monolingui, i bilingui non hanno assolutamente la sensazione di aver studiato qualcosa „due volte”. La capacità di saper parlare due o più lingue e per loro naturale come la capacità di camminare o respirare. Inoltre, hanno la certezza che sia del tutto normale che nelle diverse fasi della vita, il bambino, anche se conosce perfettamente due lingue, può preferire di esprimersi in una piuttosto che in un'altra.

Non è mai troppo tardi per cominciare a crescere un bambino bilingue

„I confini della mia lingua sono i confini del mio universo”.

Ludwig Wittgenstein

Noi facciamo programmi, ma la vita scrive per noi tutta un'altra sceneggiatura...

Ewa e Antonio vivono a Roma. Da sempre avevano il desiderio che la loro figlia Vittoria potesse conoscere in futuro il polacco. Per vari motivi decisero che Ewa avrebbe iniziato a parlare alla bimba in polacco in età prescolare. In realtà però la bambina ebbe il primo contatto con la lingua della sua mamma quando aveva già 8 anni. Oggi Vittoria di anni ne ha 11 anni, e nonostante abbia cominciato ad apprendere il polacco tardi, lo parla benissimo. Inoltre sa leggerlo e scriverlo.

Secondo Ewa le coppie miste, nonostante tutte le buone intenzioni, trovano difficoltà ad applicare l'educazione bilingue nella pratica. Il problema più grande è che il genitore straniero è spesso l'unica persona nell'ambiente del bambino che parla una lingua diversa. Così era nel caso di Ewa - a parte lei nel loro ambiente nessuno parlava polacco. Inoltre i suoi contatti con la Polonia erano piuttosto sporadici - riusciva a tornare nella sua patria solo una volta ogni tanto. La svolta nell'educazione di Vittoria arrivò dopo una vacanza di alcune settimane in Polonia. In quel periodo la bambina si legò emotivamente agli nonni e al cugino e sentì un forte desiderio di imparare bene il polacco per poter comunicare meglio con loro. Dopo il ritorno in Italia Ewa cominciò a parlare alla figlia nella sua lingua madre. Inoltre nella loro casa fecero l'ingresso i dischi di cantanti polacchi e si cominciò di parlare delle tradizioni, della cultura e dei grandi polacchi, conosciuti in tutto il mondo. Nel giro di pochi mesi Vittoria era in grado di conversare liberamente in polacco con i nonni e il cugino. A distanza di un anno da quella vacanza "rivoluzionaria", Vittoria iniziò a frequentare ogni sabato una scuola polacca, dove imparò a leggere e scrivere. Alcuni mesi fa Ewa e Antonio per motivi di lavoro hanno deciso di trasferirsi in Polonia. Vittoria, che ora ha 11 anni è stata iscritta alla scuola statale in Polonia. Nonostante la bambina sia nata e cresciuta in Italia, ottiene ottimi risultati nello studio, in tutte le materie scolastiche, compresa la lingua polacca.

Federico ha un papà italiano e una madre colombiana. Qualche volta sentiva sua madre parlare in spagnolo al telefono con parenti e amici, ma a casa entrambi i genitori gli parlavano soltanto in italiano. A dodici anni, andò in Colombia per la prima volta. Passò tutto il periodo delle vacanze estive, che in Italia durano tre mesi, con i suoi nonni. Dopo il ritorno in Italia Federico volle parlare con la mamma in spagnolo e con il papà in italiano. Attualmente frequenta la scuola media dove studia inglese e spagnolo. Secondo l'insegnante del ragazzo, la sua padronanza dello spagnolo è fluente e paragonabile al livello C1 della competenza linguistica.

Martin ha 8 anni e sua sorella minore Mariana ne ha 5. Entrambi sono nati in Inghilterra ma i loro genitori sono romeni. Nella loro casa si parlava l'inglese fino a quando non è venuta a vivere con loro la nonna, che conosce soltanto il romeno. Dopo meno di un anno di costante contatto con la lingua dei loro antenati della Romania, sia Martin che Mariana riescono facilmente a conversare in lingua romena.

Sebbene il bilinguismo precoce è differente da quello acquisito nella tarda infanzia o nell'adolescenza, gli effetti cognitivi positivi associati a questa condizione mentale sono gli stessi per entrambi i gruppi. Lo hanno dimostrato i ricercatori che hanno esaminato 60 studenti di età 19-34 anni tra monolingui (n=19) e bilingui (n=41).

Gli studenti bilingui sono stati suddivisi tra quelli che hanno iniziato a imparare la seconda lingua prima di tre anni (n=22) e quelli che l'hanno iniziata tra i 4 e i 15 anni (n=19).

I 60 studenti sono stati sottoposti a tre compiti di attenzione uditiva di complessità crescente (Test of Everyday Attention - TEA, Robertson et al, 1994).

Tutti gli studenti bilingui hanno ottenuto punteggi significativamente migliori rispetto agli studenti monolingue, ma non sono state rilevate le differenze dovute all'età di esposizione alla seconda lingua. (Lo studio è stato descritto da Antonella Sorace, Un cervello, due

lingue, tanti vantaggi: perché bisogna incoraggiare il bilinguismo nella prima infanzia, Venezia, Università Ca ,Foscari, 6 maggio 2011).

Lo sapevi che...

... Joseph Conrad (all'anagrafe Józef Teodor Konrad Korzeniowski) è considerato uno dei più importanti scrittori moderni in lingua inglese, nonostante l'inglese fosse soltanto la sua terza lingua, dopo quelle polacca e francese, e che perdipiù iniziò a studiare all'età di 21 anni. Conrad è stato capace, grazie ad un ricchissimo linguaggio, di ricreare in maniera magistrale atmosfere esotiche e di riflettere i dubbi dell'animo umano a confronto con le terre selvagge. È universalmente riconosciuto come uno dei grandi maestri della prosa. Da bambino Korzeniowski era bilingue. Suo padre, Apollo Korzeniowski, poeta e traduttore, teneva molto all'istruzione del figlio e per garantirgli un'educazione umanistica completa lo fece studiare francese fin dall'infanzia.

Ewa Kujawska-Lis nella sua tesi sul multilinguismo di Conrad scrive: „Conrad ha toccato per la prima volta il suolo britannico il 10 giugno 1878. Nello stesso anno iniziò una nuova fase nello sviluppo del linguaggio. Le circostanze in cui ciò è accaduto lo hanno portato ad apprendere principalmente il vocabolario nautico e piccole istruzioni di comunicazione. I suoi insegnanti di inglese erano semplici marinai della costa orientale. Il primo libro che Conrad lesse da solo fu il diario “Lo Standard”. Da quel momento Korzeniowski ha cominciato a studiare l'inglese da solo, ma le sue possibilità di apprendimento erano limitate. Si trovava, infatti, quasi esclusivamente in compagnia di marinai che non erano tutti nativi inglesi. L'inglese parlato da loro era lontano dai criteri della lingua ufficiale, per non parlare della letteratura. (...) Tuttavia, i colleghi non erano l'unica fonte da cui Conrad poteva apprendere l'inglese. Imparava anche dai libri, principalmente da quelli di Shakespeare, Byron e Dickens. „ (E. Kujawska-Lis, Multilinguismo di Joseph Conrad - aspetti biografici, „Tekstualia” n. 3 (46) 2016)

Crescere un bambino bilingue - consigli pratici

“Chi non conosce le lingue straniere non sa niente della propria”.

Johann Wolfgang von Goethe

I vantaggi dell'educazione bilingue

Sono madre di un bambino bilingue, per cui conosco luci e ombre di questo tipo di crescita e sto sperimentando sulla mia pelle le problematiche legate a questo processo. Jan ha quasi 10 anni e devo dire che finora, del fatto che mio figlio sia quotidianamente in contatto con due lingue e due culture ho potuto notare solo effetti positivi.

Crescere un bambino bilingue non è difficile, tuttavia bisogna essere disposti a fare un po' di sforzi per organizzare adeguatamente la vita familiare. Affinché un bambino possa imparare la lingua minoritaria, dobbiamo assicurarci che abbia tempo sufficiente per entrarci in contatto. Vi posso assicurare che l'istruzione bilingue è fonte di grande gioia e soddisfazione. Inoltre spesso si rivela un efficace antidoto a una serie di problemi quotidiani.

Di seguito riporto alcuni suggerimenti relativi alle varie strategie dell'educazione bilingue.

Ecco cosa provano di solito i figli degli immigrati e delle coppie miste cresciuti nel bilinguismo e nel biculturalismo:

Un figlio di una coppia mista: *“Mamma e papà mi parlano nella lingua che ognuno di loro conosce meglio, corretta dal punto di vista grammaticale, della pronuncia e caratterizzata da un lessico molto vasto”.*

„Mi piace quando mio padre mi parla tedesco e mia madre parla polacco, perché quando parlano la loro lingua mi raccontano sempre le storie e i ricordi più interessanti.”

Cosa pensano i genitori: *„Sebbene il tedesco sia la lingua dominante nella nostra vita quotidiana, ogni giorno dimostriamo che la Polonia è nei nostri cuori, che è importante per noi”.*

Figlio immigrato: *„I miei genitori mi insegnano che è possibile amare due popoli contemporaneamente. Sebbene di solito parliamo a casa in polacco, i miei genitori tengono molto al fatto che io impari fluentemente anche la lingua del Paese in cui viviamo. A casa nostra leggiamo libri e guardiamo film in entrambe le lingue, perché entrambi i Paesi sono importanti per noi”.*

Cosa provano i genitori di un bambino bilingue:

Padre: *„Anche se non capisco il polacco, sono contento che mia moglie insegni ai nostri figli la sua lingua madre, perché così i bambini possono avere un rapporto più stretto con i nonni in Polonia. So anche che il bilinguismo è un investimento per il loro futuro: saranno più facilitati a svolgere le professioni legate alle traduzioni, al lavoro nel campo di diplomazia o nell'ambito della cooperazione internazionale e agli scambi commerciali tra i Paesi”.*

Madre: *“Da quando sono nati i nostri figli e abbiamo deciso di crescerli come bilingui, sento che il nostro matrimonio è ancora più felice che all'inizio. Sebbene viviamo in Germania, significa molto per me che mio marito rispetti la mia patria, la mia cultura e sia interessato a ciò che accade nel mio Paese”.*

I vantaggi del bilinguismo confermati scientificamente:

- i bambini bilingui hanno un maggiore potenziale intellettuale, perché pensare e parlare in due lingue è un'ottima palestra per la mente, favorisce lo sviluppo delle capacità cognitive, analitiche e metalinguistiche;
- i bambini bilingui mostrano una maggiore concentrazione sui loro compiti, sono in grado di concentrarsi in modo più completo sulle informazioni;
- il bilinguismo favorisce le capacità decisionali - le persone bilingui tendono a prendere decisioni più ragionevoli e sono più fiduciose riguardo alle loro scelte dopo averle pensate nella loro seconda lingua;
- il bilinguismo infantile influisce positivamente sulla capacità di relazionarsi con altre persone - i bambini bilingui sono empatici, tolleranti e hanno una spiccata capacità di saper riconoscere i bisogni propri e degli altri,
- il bilinguismo è associato al biculturalismo; i bilingui conoscono e comprendono la cultura di entrambi i Paesi, conoscendone inoltre la storia, la geografia, le tradizioni, per cui diventano naturali "ponti" tra le due nazioni;
- il bilinguismo protegge dai disturbi dello sviluppo emotivo: i bambini, ai quali i genitori parlano la loro lingua madre, ottengono un senso di conforto interiore, acquisendo un linguaggio sufficientemente ricco da permettergli di descrivere tutte le sfumature dei loro sentimenti ed esperienze;
- il bilinguismo facilita l'apprendimento di altre lingue straniere.

Comunicazione tra le mura domestiche - come scegliere una lingua comune a tutti i membri della famiglia?

Ogni genitore dovrebbe cercare nella sua mente e nel suo cuore la risposta a questa domanda. Ogni famiglia è un caso a sé, quindi quando si sceglie una lingua, che sarà poi fondamentale per la comunicazione quotidiana, è necessario prendere come criterio base il benessere psicologico della famiglia. Molti nuclei familiari bilingui cambiano la strategia della comunicazione domestica a seconda delle varie fasi della vita. Tale flessibilità è consigliabile e utile. Le strategie possono essere di vario tipo.

Eccone alcuni esempi:

Stephen, che avete già conosciuto nel capitolo tre, è plurilingue sin dalla nascita. Sono ben tre le sue lingue native: due lingue africane del Kenia e l'inglese. Anche la moglie di Stephen è trilingue fin dalla nascita, ma le sue lingue native sono diverse da quelle del marito, poiché sono due lingue africane del Congo e il francese. Entrambi i coniugi conoscono benissimo l'italiano perché si sono laureati in Italia. La lingua italiana è diventata la lingua della loro coppia, poiché era l'unica lingua in comune. Quando nacquero le loro figlie, l'italiano rimase la lingua principale della comunicazione in casa, ma alle bambine vengono insegnati anche l'inglese e il francese.

Federica è italo-americana e poliglotta (conosce davvero molte lingue straniere). Il suo compagno è italiano. La loro figlia maggiore è nata in Italia, ma la famiglia si è trasferita in Inghilterra quando la bambina era ancora piccola. Lì è nato il loro figlio minore. Dopo alcuni anni passati in Gran Bretagna hanno deciso di tornare in Italia. A casa loro si parlava sia italiano che inglese (america-

no), ma nei vari periodi della loro vita, a volte la lingua dominante era l'italiano, a volte l'inglese. Entrambi figli di Federica e Gianluca sono bilingui, sebbene il loro sviluppo linguistico non sia stato uguale. Il figlio minore che era nato in Inghilterra, per esempio, conosceva poco l'italiano quando fecero ritorno in Italia.

Pia e suo marito sono filippini, ma si sono conosciuti in Italia. Pia è bilingue sin dalla nascita - le sue lingue native sono l'inglese e il tagalog. Ha imparato l'italiano quando si è trasferita nel Bel Paese (all'epoca era adolescente). Il marito di Pia è originario di un'isola filippina dove la popolazione parla la propria lingua, diversa dal tagalog. Lui arrivò in Italia in età scolare, per cui l'italiano divenne rapidamente la sua seconda lingua. Anche per Pia e per suo marito l'italiano fu l'unica lingua comune nel momento in cui si sono conosciuti. Quando nacquero le loro figlie Pia voleva che imparassero il filippino anche se con il marito parlava in italiano. Dopo alcuni anni di costante contatto quotidiano con la lingua madre di Pia, non solo le bambine, ma anche il loro papà hanno imparato a parlare fluentemente il tagalog.

Agnieszka ha un marito italiano. Vivono a Roma. Quando nacque il loro figlio Gabriele volevano che fosse bilingue sin dall'inizio. Inizialmente Agnieszka parlò a Gabriele in polacco soltanto quando si trovava da sola con il bambino, perché non voleva che suo marito si sentisse escluso dalla conversazione. Ora che Gabriele ha 10 anni, gli parla nella sua lingua ormai quasi sempre, poiché col tempo, anche suo padre ha cominciato a capire il polacco. L'italiano rimane però la lingua che tutti e tre usano quando si riuniscono a tavola e in altri momenti di vita comune.

Alicja e Krzysztof hanno tre figli. A casa cercano di parlare spesso in polacco ai bambini, ma solo il figlio più piccolo risponde nella loro lingua. I due ragazzi più grandi, anche se sono bilingui preferiscono esprimersi in italiano. Il polacco lo parlano durante le vacanze in Polonia o durante le lezioni alla scuola polacca.

QUATTRO STRATEGIE DI EDUCAZIONE BILINGUE

Gli esperti di bilinguismo hanno distinto quattro strategie per aiutare a organizzare l'educazione e bilingue. Nessuno di questi metodi è migliore o peggiore. Ognuno funziona bene in una specifica situazione familiare.

One Person One Language, OPOL - Una persona una lingua

Significa che una persona parla sempre ed esclusivamente la seconda lingua col bambino. In pratica di solito vuol dire che ogni genitore parla la sua madrelingua col figlio. Questa strategia viene spesso utilizzata dalle coppie miste.

Minority Language At Home, MLAH - Lingua minoritaria a casa

Questa strategia prevede che tutti i membri della famiglia parlino a casa la lingua minoritaria e fuori dalle mura domestiche la lingua dominante del Paese. È particolarmente utilizzato nelle famiglie degli immigrati.

Time and Place, T&P - In certi luoghi o contesti parli una lingua, in altri, un'altra

Secondo questo metodo si sceglie un determinato luogo o un determinato arco di tempo in cui si parla una determinata lingua. Ad esempio, ogni giorno nel pomeriggio si parla polacco per un'ora, facciamo giochi educativi, leggiamo libri polacchi ad alta voce. Alcune famiglie, scegliendo i cicli annuali, parlano soltanto una lingua durante l'anno scolastico e passano all'altra lingua quando

vanno in vacanza nel Paese di origine.

Mixed Language Policy, MLP - Politica di mescolanza delle lingue

Una strategia popolare in tutto il mondo, soprattutto nelle regioni multilingui dell'Asia. Le lingue si mischiano praticamente sempre. La scelta della lingua di solito dipende dall'argomento o dalla situazione. Gli argomenti che riguardano la scuola, per esempio, vengono discussi solo nella lingua ufficiale del Paese, mentre si parla di cose legate alle questioni familiari o alla vita sociale nelle lingue minoritarie.

Cosa fare quando un bambino non vuole parlare la lingua ereditata?

Il fenomeno in cui il bambino si ribella all'apprendimento della lingua ereditata è abbastanza comune e in alcune situazioni completamente naturale. Ad esempio i bambini di famiglie immigrate spesso non vogliono parlare la lingua ereditaria fuori da casa. Ciò è dovuto ad una naturale condizione psicologica: i bambini non vogliono sentirsi „diversi” dai loro coetanei, vogliono assimilarsi il più possibile al loro gruppo.

Conosco molti giovani, bilingui fin dalla nascita, che hanno iniziato ad esprimersi nella lingua ereditaria praticamente solo dopo aver raggiunto la maggiore età. Molti di loro mi hanno detto che preferivano parlare nella lingua dominante e che nello stesso tempo, però, volevano che i genitori parlassero loro nella loro lingua nativa.

Cosa fare se l'insegnante ci vuole convincere di rinunciare all'educazione bilingue sostenendo che è dannosa per il bambino?

Studi scientifici non hanno dimostrato che l'educazione bilingue abbia effetti negativi sullo sviluppo di un bambino. Gli effetti negativi derivano piuttosto dall'ignoranza, dalla scarsa conoscenza del fenomeno del bilinguismo e dai malintesi.

Un insegnante che chiede a un genitore straniero di parlare al proprio figlio solo nella lingua del paese di residenza di solito non si rende conto che il reale significato di quella richiesta è la seguente: „Per favore, parli a suo figlio nella lingua che lei conosce peggio, nella lingua lessicalmente più povera, piena di errori grammaticali e imprecisa dal punto di vista fonetico”. Tale richiesta è di un'assurdità evidente. Se un bambino ha problemi a scuola perché non conosce bene la lingua ufficiale è opportuno che l'insegnante incoraggi i suoi genitori a dare al figlio la possibilità di avere più contatti con la popolazione locale, ad esempio uscendo di casa più spesso o guardando la televisione nella lingua del Paese di residenza.

Cosa fare se si sospetta che il bambino abbia un ritardo nello sviluppo del linguaggio o problemi di linguaggio?

Nel caso di bambini cresciuti

da genitori multilingui o immigrati, è importante che la diagnosi della logopedia sia effettuata da uno specialista che comprenda il fenomeno del bilinguismo. Non è difficile fare una diagnosi errata quando uno specialista non conosce il contesto culturale e linguistico della famiglia.

Cosa fare se il bambino mescola le lingue?

Il mescolamento delle lingue è comune nelle famiglie bilingui. Tuttavia, per aiutare i figli ad imparare correttamente entrambe le lingue dobbiamo dare il buon esempio. Cerchiamo di non inserire nelle frasi parole, modi di dire e forme grammaticali stranieri.

Diversi studi hanno dimostrato che i bambini bilingui molto spesso mescolano le lingue in maniera del tutto consapevole e in determinate situazioni, ad esempio quando parlano con altre persone bilingui.

“La mescolanza delle lingue, quando avviene, non indica confusione linguistica, in quanto:

- avviene anche nei bilingui adulti
- segue regole precise
- è molto più frequente quando i bambini parlano con altri bilingui che quando parlano con monolingui”. (Myers-Scotton 2004; Grosjean 2008 tratto da: Antonella Sorace, Un cervello, due lingue, tanti vantaggi: perché bisogna incoraggiare il bilinguismo nella prima infanzia, Venezia, Università Ca’ Foscari, 6 maggio 2011)

Dieci regole che ti aiuteranno a crescere un bambino bilingue

*„Un giorno il modo in cui parliamo ai nostri figli
diventerà la loro voce interiore. Facciamo attenzione”*

Peggy O'Mara.

1. Ricorda che il miglior insegnante per tuo figlio sei tu. Tu gli insegnerai a pronunciare le prime parole, a dare il nome ai sentimenti e a dire „Ti voglio bene” e „Grazie”. Parlando con tuo figlio in una o più lingue, gli insegni non solo i vocaboli, ma anche i significati che questi portano con sé. Cerca di parlare con il tuo bambino nella lingua che conosci meglio di tutte.

2. Sii paziente e coerente. Spiega spesso e in maniera varia a tuo figlio quanto sia importante che lui possa comprendere e parlare due lingue.

3. Fai in modo che l'apprendimento della seconda lingua evochi nelle mente di tuo figlio associazioni piacevoli. Festeggia i momenti in cui trascorrete il tempo insieme parlando in quella specifica lingua.

La regola di celebrare i momenti legati all'apprendimento della lingua ereditaria, a casa mia sta funzionando bene. Quando Jan raggiunse l'età scolare, ci tenevo che imparasse a leggere e scrivere sia in italiano, sia parallelamente in polacco. La soluzione migliore sembrava quella di mandarlo alla scuola polacca di sabato. C'era solo un problema: la scuola che rispondeva di più alle mie aspettative si trovava a quasi 70 chilometri da casa nostra.

Per arrivare alle lezioni dovevamo alzarci ogni sabato alle 6 del mattino. A causa del lungo viaggio, rientravamo a casa dopo le lezioni nel tardo pomeriggio. Abbiamo seguito questo copione ininterrottamente per oltre tre anni. Ho fatto di tutto per fare in modo Jan potesse associare quelle giornate così impegnative a sentimenti positivi. Cercavo di celebrare i nostri sabati „polacchi”. Lo elogiavo e premiavo spesso per il suo impegno dedicato allo studio della lingua polacca.

4. Ricorda che in futuro tuo figlio seguirà il tuo esempio, non i tuoi consigli. Dai il buon esempio. Parla con gli amici nella tua lingua nativa ogni volta che puoi, anche semplicemente telefonando a qualcuno. Leggi i libri nella tua lingua, rimani aggiornato su ciò che accade nel tuo Paese.

5. Cerca supporto nell'ambiente che ti circonda. Fai amicizia con altre famiglie per le quali è importante l'educazione nel rispetto delle varie culture. Se possibile, prova a scegliere una scuola, dove lo studio delle lingue straniere è importante e dove si fanno progetti che favoriscono lo scambio culturale con altri Paesi europei.

6. Sfrutta le opportunità che offrono le scuole bilingui, le associazioni culturali e i centri di riferimento della tua comunità, dove il bambino potrà approfondire lo studio della lingua minoritaria.

7. Non esercitare pressioni sul bambino e cancella dal tuo vocabolario la parola „devi”. Tu e tuo figlio POTETE parlare la lingua che ognuno di voi sente più vicina al proprio cuore. Il tuo bambino non vuole risponderti nella lingua ereditaria? Pazienza, è una sua scelta. Tu puoi continuare parlargli nella tua nativa. Sarai stupito di come in breve tempo il bambino cambierà atteggiamento.

8. Non prendere in giro tuo figlio per gli errori che commette quando parla, non ferire i suoi sentimenti. Usa parafrasi per correggerlo.

9. Non insegnare al bambino la lingua, insegnagli ATTRAVERSO la lingua. Parla con il bambino del mondo che vi circonda, di ciò che vi affascina e di ciò che è per voi importante. I film, le canzoni e i libri siano soltanto una scusa per conversare di ciò che avete visto, ascoltato, che vi ha entusiasmato oppure rattristato.

10. Cerca l'ispirazione e sii fonte d'ispirazione per gli altri. Ci sono molte persone intorno a te che vorrebbero iniziare l'avventura con il bilinguismo e non sanno da dove cominciare. Di' loro quali strategie possono essere utilizzate e quali effetti danno, condividi la tua esperienza. Leggi qualcosa sul tema del bilinguismo, scopri le biografie di gente famosa che è bilingue.

Note biografiche di Danuta Wojtaszczyk e Anna Malczewska

Danuta Wojtaszczyk - (all'anagrafe Danuta Anna Wojtaszczyk) - ha conseguito la laurea quinquennale in filologia polacca presso l'Università di Danzica. Insegnante, giornalista, attivista sociale, editore. Le è stata conferita la Croce di Cavaliere dell'Ordine al Merito della Repubblica di Polonia. È nata nel 1977 a Gdynia (Polonia), dal 2001 vive in Italia (attualmente ad Anzio). Poco dopo essersi trasferita a Roma ha ottenuto un impiego presso la RAI, come collaboratrice del canale streaming Ponte Radio, dedicato al sociale. Negli anni 2001-2005 ha collaborato con la Fondazione Romana Marchesa J.S. Umiastowska, fondata nel 1944, che dal 1989 promuove la ricerca sulle relazioni polacco-italiane e documenta la presenza e l'attività dei polacchi in Italia.

Dal 2002 si dedica alla promozione della cultura polacca in Italia e dei rapporti culturali tra l'Italia e la Polonia. Negli anni 2002-2010 è stata vicepresidente dell'Associazione Culturale Comunità Polacca. Negli anni 2002-2005 ha co-redatto il Bollettino d'Informazione „Polonia Włoska”, organo dell'Associazione Generale dei Polacchi in Italia e pubblicato in Italia dal 1996. Negli anni 2002-2008 è stata membro dell'Associazione Generale dei Polacchi in Italia. Negli anni 2006-2010 ha lavorato come insegnante di lingua polacca alla Scuola Polacca Gustaw Herling-Grudziński presso l'Ambasciata Polacca di Roma. Oltre al lavoro didattico previsto nel contratto di lavoro, ha condotto per gli alunni anche laboratori di giornalismo.

Dal 2006 insieme alla collega Anna Malczewska, dirige la redazione della rivista d'informazione per i Polacchi in Italia „Nasz Świat” (www.naszswiat.it).

Nel periodo 2007-2010 è stata redattrice di The Polish Observer – settimanale per i polacchi in Gran Bretagna.

Nel 2015 è stata Content Manager delle pubblicazioni in lingua polacca presso il portale Migreat.com.

Dal 2016 è Senior Content Manager del portale per i polacchi in Germania PolskiObserwator.de.

Negli anni 2014-2016 è stata proprietaria della casa editrice DANA con sede in Polonia, che fu la prima a pubblicare in lingua italiana le opere della scrittrice Weronika Madryas. Nel 2015 fu edita in versione bilingue italo-polacca la raccolta delle fiabe “Baśnie srebrzystego księżycyca – Le fiabe della luna argentata” di W. Madryas, tradotte in italiano da Ilaria Banchig.

Nel 2009 è stata co-organizzatrice della conferenza presso la sede del Senato della Repubblica, dedicata al problema della violazione dei diritti dei cittadini dell'Unione europea in Italia.

È traduttrice e coautrice di numerose guide pubblicate dalla casa editrice Stranieri in Italia, dedicata agli immigrati. Per alcuni anni ha condotto insieme ad Anna Malczewska il giornale radio, trasmesso nella metropolitana romana e indirizzato agli immigrati e ai turisti polacchi.

Il suo operato giornalistico e l'impegno sociale furono descritti nel libro di Alessandro Leogrande “Uomini e caporali. Viaggio tra i nuovi schiavi nelle campagne del Sud”. Nell'intervista rilasciata all'autore ha spiegato la complessità del fenomeno del traffico di esseri umani, di cui i cittadini polacchi erano vittime.

Sostiene le ricerche e le attività di suo marito Krzysztof Piotrowski, esperto storico degli eventi legati alla battaglia di Monte Cassino, e che dal 1996 conduce ricerche sul campo nella sezione di attacco polacca. Ha contribuito a promuovere il gemellaggio tra le città di Jelcz-Laskowice e Casamassima e all'erezione del monumento polacco a San Vittore del Lazio.

Nel 2018, insieme ad Anna Malczewska, ha ricevuto il premio Polacco dell'Anno in Italia, per il lavoro svolto nella redazione di “Nasz Świat”.

Onorificenze:

Medaglia Pro Memoria (2009),

Medaglia Pro Patria (2015),

Croce di Cavaliere dell'Ordine al Merito della Repubblica di Polonia (Krzyż Kawalerski Orderu Zasługi RP) (2015)

Anna Maria Malczewska - dal 2006 redattrice del Quindicinale per i polacchi in Italia „Nasz Świat”. Dal 2009 è Senior Content Manager del portale per i Polacchi in Italia www.naszswiat.it e del portale d'informazione per i polacchi in Germania www.PolskiObserwator.de (2016-).

Negli anni 1997-2006, ha collaborato con la Fondazione romana Marchesa J. S. Umiastowska, fondata nel 1944, che dal 1989 promuove la ricerca sulle relazioni polacco-italiane e documenta la presenza e l'attività dei polacchi in Italia nel XX secolo.

Negli anni 1997-2005 è stata membro della redazione del Biuletyn Informacyjny „Polonia włoska”, organo dell'Associazione Generale dei Polacchi in Italia e pubblicato in Italia dal 1996.

Negli anni 2001-2010 è stata membro dell'Associazione Generale dei Polacchi in Italia.

Negli anni 2003-2010 è stata presidente dell'associazione Comunità Polacca a Roma.

Nel periodo 2007-2010 è stata caporedattrice di The Polish Observer – settimanale per i polacchi in Gran Bretagna.

È traduttrice e coautrice di pubblicazioni tematiche pubblicate dalla casa editrice Stranieri in Italia, comprese le guide legali per gli stranieri in Italia. Per alcuni anni ha condotto insieme a Danuta Wojtaszczyk il giornale radio, trasmesso nella metropolitana romana e indirizzato agli immigrati e ai turisti polacchi.

È promotrice tra i polacchi in Italia del progetto „Operation Vote”, creato su iniziativa dell'associazione COSPE e rivolto a promuovere la partecipazione dei cittadini dell'Unione europea alla vita politica del loro paese di residenza.

Nel 2018, insieme a Danuta Wojtaszczyk, ha ricevuto il premio Polacco dell'Anno in Italia, per il lavoro svolto nella redazione di „Nasz Świat”.

È ideatrice del progetto musicale „Polonia włoska Ojczyźnie „ (2018), il cui obiettivo era quello di celebrare il 100° anniversario della riconquista dell'indipendenza della Polonia. In questa occasione, due artisti polacchi in Italia - Aleksander Nowak e Edyta Kamińska hanno creato la canzone “Niepodległa”.

È fondatrice del gruppo Fabryka Kobiecej Mocy (2018), rivolto alle imprenditrici polacche e alle donne che vogliono avviare le proprie attività in Italia.

È organizzatrice e co-organizzatrice di numerosi eventi della comunità polacca e di mostre di artisti polacchi in Italia.

Scuole polacche pubbliche, private e semi-private in Italia

A cura di Anna Malczewska

In Italia esistono tante possibilità di studiare la lingua polacca. A Roma, Bologna, Milano e Ostia esistono 4 scuole polacche pubbliche all'estero dove le lezioni sono gratuite, e dove si studia la lingua e letteratura polacca, la storia e la geografia della Polonia. Esse vengono gestite dai fondi del Ministero dell'Educazione polacca, che paga anche gli stipendi degli insegnanti. A fine anno si riceve una regolare pagella e alla fine di un ciclo scolastico un titolo previsto dall'ordinamento scolastico polacco. Questo è molto utile per chi dopo un ciclo scolastico completato in Italia si trasferisce in Polonia e non vuole essere trattato da studente straniero.

Esistono poi le scuole polacche private e semi-private per i figli degli immigrati polacchi, chiamate "szkoły polonijne", letteralmente "scuole della polonità". Sono numerose ed offrono i corsi di educazione sempre di lingua, cultura, storia e geografia polacca. Le classi di solito vengono divise in base al livello della conoscenza della lingua.

Il programma nelle scuole private e semi-private è basato su quello ministeriale, ma si punta più alla metodica rivolta ai bambini bilingui, a quelli nati dalle coppie miste o dai bambini nati da genitori polacchi che da tempo vivono all'estero. Queste scuole vengono gestite prevalentemente dalle associazioni italo-polacche. Alcune di loro ricevono dei finanziamenti da parte del Ministero degli Affari Esteri polacco, altre no, ma in ogni caso le rette sono basse.

In Italia c'è la Rada Oświaty Polonijnej, la federazione che unisce i direttori e gli insegnanti delle scuole polacche (pubbliche e non).

<https://radaoswiaty-it9.webnode.com/>

Scuole polacche pubbliche:

Scuola polacca „G. Herling-Grudziński” presso l'Ambasciata della Repubblica di Polonia a ROMA

indirizzo: Via Costantino Maes 23, 00162 Roma

tel. 0039-06-6864619

e-mail: rzym@orpeg.pl szkolarzym@gmail.com

sito web: www.rzym.orpeg.pl

Filiale della Scuola polacca „Herling-Grudziński” presso l'Ambasciata della Repubblica di Polonia a BOLOGNA

Circolo Arci Guernelli, Via Gandusio, 6 40128 Bologna

tel: +39 3203113271, email: bolonia@orpeg.pl

Filiale della Scuola polacca „G. Herling-Grudziński” presso l'Ambasciata della Repubblica di Polonia a MILANO

indirizzo: Associazione FAES, Via Fossati 2/a Mediolan

tel. 0039 333 67 17 350

e-mail: mediolan@orpeg.pl, szkola.milano@alice.it

Filiale della Scuola polacca „G. Herling-Grudziński” presso l'Ambasciata della Repubblica di Polonia a OSTIA

indirizzo: 102 Circolo Didattico “Mar dei Caraibi” Via Mar dei Caraibi 30, 00 122 Roma Ostia Lido

tel.: (0039)340 691 61 22

e-mail: ostia@orpeg.pl

Scuole private e semi-private

CALABRIA

Polska Szkoła Eksperymentalna prowadzona przez Związek Polaków w Kalabrii

sito web: www.associazionepolacchiincalabria.it

e-mail: assopolca@yahoo.it

CAMPANIA

Sobotnia Szkoła Kultury i Języka Polskiego w Lago Patria presso Associazione „Instytut Dla Polonii”

sito web: www.sobotniaszkolaneapol.it

e-mail: sobotniaszkola@libero.it , info@istitutopolonia.it

Szkoła Kultury i Języka Polskiego „Antoś Polak Mały” presso Stowarzyszenie Włosko-Polskie w Salerno i Prowincji A.I.P.S.A.P.

e-mail: aipsap@libero.it

EMILIA-ROMAGNA

Ludoteka – szkoła „Kwiaty Polskie” presso Associazione Culturale Italo – Polacca di Pontenure

e-mail: szkola.kwiatypolskie@gmail.com

pagina Facebook: Ludoteka - Szkoła “Kwiaty Polskie”

Ludoteka polacca a Ravenna

indirizzo: P.zza Medaglie D’Oro 14

e-mail: associazionepolonia@gmail.com

Associazione Scuola Polacca a Reggio Emilia

Tel. 331497292

e-mail: szkolapolska.re@libero.it

indirizzo: via Ampère 1, Reggio Emilia

FRIULI-VENEZIA GIULIA

Scuola „Polskie ABC” presso Stowarzyszenie Wsparcia Społecznego „Polonik” w Udine

sito web: www.polonik.org

e-mail: info@polonik.org , szkola@polonik.org

LAZIO

Katolicka Szkoła Podstawowa a Roma presso la chiesa polacca św. Stanisława B.M.

indirizzo: Via delle Botteghe Oscure 15, 00186 Rzym; tel. 06 6795347

e-mail: parafiaroma@gmail.com

Scuola materna e corsi di lingua polacca presso Stowarzyszenie Nauczycieli Języka i Kultury Polskiej we Włoszech

e-mail : snjikip@gmail.com

LIGURIA

Ludoteka polacca a Genova/Polska Ludoteka w Genui

indirizzo: Vico Papa 9 (Laboratorio sociale di vico Papa)

pagina Facebook: Polska Ludoteka w Genui

LOMBARDIA

Incontri per i bambini della scuola materna presso l'associazione dei Polacchi a Milano
Email: info@polonia-milano.org , przedszkolakiwmediolanie@gmail.com

Scuola Europea a Varese
Strona internetowa szkoły: www.eurscva.eu

MARCHE

Ludoteka polacca WOJTEK ad Ascoli Piceno/Polska Ludoteka WOJTEK w Ascoli Piceno
Via Assisi 2 Parrocchia Cuore Immacolato di Maria (AP)
tel.: 3332700309
e-mail: polskaludotekaascoli@libero.it
Facebook: Polska Ludoteka Wojtek w Ascoli Piceno

Ludoteka polacca WOJTEK a San Benedetto del Tronto/Polska Ludoteka WOJTEK w San Benedetto del Tronto
via Salvatore di Giacomo, 30
tel.: 3206234262, 3475499315, 3332700309
e-mail: ludotekasanbenedetto@libero.it

Scuola di Lingua e Cultura Polacca ANDERS a Macerata/Szkoła Języka i Kultury Polskiej „Anders” w Marche z siedzibą w Maceracie
Via Vincenzo Cento 62010 Casette Verdini di Pollenza (MC)
tel.: 334 544 6405
e-mail: szkolapolskawmarche@gmail.com
pagina Facebook: Anders Szkoła Polska w Marche

MOLISE

Szkoła Kultury i Języka Polskiego im. Marii Montessori “Apolonia” presso l'associazione „Apolonia”
e-mail: associazioneapolonia@gmail.com
pagina Facebook: Associazione Apolonia

SARDEGNA

Świetlica Polska na Sardynii
pagina Facebook: Świetlica Polska na Sardynii

SICILIA

Sobotnia Szkoła Kultury i Języka Polskiego nell'ambito della Ludoteka familiare di Palermo presso Stowarzyszenie Kulturalne Polsko-Włoskie „Wspólna Europa”
indirizzo: Via Cipressi 198, Palermo
e-mail: wspolna.europa@virgilio.it

Szkoła Kultury i Języka Polskiego a Catania
pagina Facebook: Associazione Culturale Italo-Polacca Amici dell'Europa a Catania

TOSCANA

Ludoteka presso Stowarzyszenie Polaków Chrześcijan z Arezzo

e-mail: justynamisiiek1@wp.pl

UMBRIA

Scuola di Lingua e Cultura Polacca ANDERS a Perugia/Szkoła Języka i Kultury Polskiej „Anders”
- Perugia

Oratorio Giovanni Paolo II, Strada Comunale di Prepo 204, Perugia.

e-mail: szkolapolskaumbria@gmail.com

tel.: 328 6462757

VENETO

Polska Ludoteka Rodzinna oraz Polonijna Szkoła Podstawowa presso Stowarzyszenie Wsparcia Społecznego „Polska Ludoteka Rodzinna”

sito web: www.polskaludoteka.it

e-mail: info@polskaludoteka.it

Szkoła Języka i Kultury Polskiej przy AIPP a Padova

sito web: www.polskaszkoła-padwa.pl

e-mail: aipp.szkolapolska@gmail.com

pagina Facebook: Szkoła Języka i Kultury Polskiej w Padwie przy AIPP

Szkoła Polonijna a Montebelluna/Treviso

e-mail: szkolapolska.treviso@gmail.com

pagina Facebook: Szkoła Polonijna w Montebelluna TV

Siti web e blog su bilinguismo infantile

In lingua italiana:

<https://bilinguepergioco.com/> blog di Letizia Quaranta

<http://www.logopedistabambini.roma.it/> - sito di dott.ssa Silvia Mari

In lingua polacca:

<http://dwujezycznosc.blogspot.com/> blog di Elżbieta Ławczys

<http://www.cieszynska.pl/> blog di Jagoda Cieszyńska

<http://elenapopolsku.blogspot.com/> - blog di Alicja Lejkowska, autrice di

<https://polonia.edu.pl/> sito web di Fundacja Edukacji Polonijnej

<http://www.podarujdziekujezyk.org/> sito del Association for the Promotion of Polish Language Abroad, APPLA

<https://www.dobrapolskaszkola.com/> - sito della redazione di DobraPolskaSzkola.com

<http://dwujezycznosc.info/> - autori vari, ricercatori presso Laboratorium Psychologii Języka i Dwujęzyczności „LangUsta” e del team BiSLI Polska.

<https://bilingualmind.com/> blog di Agnieszka Pędrak

<http://edukacjadwujezyczna.com/> autori vari

BIBLIOGRAFIA

Dębski, R. (2015). Phonological patterns in the speech of English-Polish bilingual children in Australia: initial findings. *LingVaria* 20 (2), 27-40.

Abdelilah-Bauer B. (2008), *Il bambino bilingue. Crescere parlando più di una lingua*, Raffaello Cortina, Milano.

Amati Mehler J., Argentieri S., Canestri J. (1990), *La Babele dell'inconscio*, Raffaello

Anzieu D. (1987), *L'Io-pelle*, Borla, Roma.

Balboni P. (a cura di) *L'educazione bilingue*. Perugia: Guerra Edizioni, 1999.

Bettoni C., A. Rubino (1996), *Emigrazione e comportamento linguistico*, Congedo Editore, Lecce.

Bialystok E.E., Martin M.M, Attention and inhibition in bilingual children: Evidence from dimensional change card sort task. *Developmental Science* 7, 2004.

Cieszyńska J., *Dwujęzyczność, dwukulturowość - przekleństwo czy bogactwo? O poszukiwaniu tożsamości Polaków w Austrii*, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006.

Cieszyńska J., Korendo M., *Wczesna interwencja terapeutyczna*, Kraków 2008

Contento S. (a cura di) (2010), *Crescere nel bilinguismo. Aspetti cognitivi, linguistici ed emotivi*, Carocci, Roma

Cortina, Milano.

Crescentini C., Fabbro F., *Neuropsicologia del bilinguismo nei bambini*, Trieste, 2014.

Favaro G. (2002), *Insegnare l'italiano agli alunni stranieri*, La Nuova Italia - RCS, Firenze e Milano.

Favaro G. (2009), "Parole a più voci. Alunni stranieri tra prima e seconda lingua", in

Francescato G. (1981), *Il bilingue isolato*, Minerva Italica, Bergamo.

Gatta G., *Il bilinguismo di minoranza come variabile rilevante nell'apprendimento di una terza lingua*, Scuola di Dottorato in Studi Umanistici (Indirizzo Studi letterari e linguistici) XXVIII ciclo, A.A. 2016/2017

Grzymała-Moszczyńska H., *Drogi i rozdroża: Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku - analiza psychologiczno-socjologiczna (wspólnie z A. Kwiatkowską, J. Roszak)*, Kraków 2010.

- Grzymała-Moszczyńska H., *Uchodźcy: podręcznik dla osób pracujących z uchodźcami*, Kraków 2000.
- Grzymała-Moszczyńska H., *Wybrane zagadnienia diagnozy psychologicznej dzieci i młodzieży w kontekście wielokulturowości i wielojęzyczności* (wspólnie z K. Barzykowskim, D. Dzidą, J. Grzymała-Moszczyńską, M. Kosno) Warszawa 2013.
- Hack J., Marinova-Todd S.H., Bernhardt B.M. (2012). *Speech assessment of Chinese-English bilingual children: accent versus developmental level*. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 14(6).
- Hamman, E., Łuniewska, M., & Pomiechowska, B. In S. Armon-Lotem, J. de Jong, N. Meir (eds.). *Methods for assessing multilingual children: disentangling bilingualism from Language Impairment*. *Multilingual Matters*.
- Jagoda Cieszyńska [w:] J. Cieszyńska, *Dwujęzyczność - rozumienie siebie jako Innego*, [w:] J. Cieszyńska, Z. Orłowska-Popek, M. Korendo (red.) *Nowe podejście w diagnozie i terapii logopedycznej - metoda krakowska*, Kraków 2010
- Losco W. (a cura di), *Le mie lingue. Riflessioni ed esperienze sulla diversità linguistica e culturale*, Edizioni Junior, Bergamo.
- Martowicz A., *Dwujęzyczność w pytaniach i odpowiedziach*, Association for the Promotion of Polish Language Abroad, Edynburg, 2018. Wydanie trzecie, zmienione i poszerzone.
- Miodunka W. T. *Lingwistyka humanistyczna. Strategie stawania się i bycia dwujęzycznym*, wykład w IFP AP, Karków 2004
- Miodunka W. T. *Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych*, *Język jako wartość podstawowa kultury*, [w:] *Język polski w świecie*, red. W. T. Miodunka, Kraków 1990
- Pasqui A., *Due lingue per crescere. Studio longitudinale sull'acquisizione dell'italiano di un bambino bilingue nella Svizzera tedesca*, Zurigo 2016.
- Pennisi, Perconti, *Le scienze cognitive del linguaggio*. Bologna: Il Mulino 2006..
- Sorace A., *Pinning down the concept of 'interface' in bilingualism*. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 1, 2012.
- Sorace A., Serratrice L., *Internal and external interfaces in bilingual language development: Beyond structural overlap*. *International Journal of Bilingualism*, 2009, 13
- Sorace A., *Un cervello, due lingue, tanti vantaggi: perché bisogna incoraggiare il bilinguismo nella prima infanzia*
- Sorace A., *Un cervello, due lingue: vantaggi linguistici e cognitivi del bilinguismo infantile*, Venezia, Università Ca' Foscari, 6 maggio 2011
- Titone R. (1972), *Bilinguismo precoce e educazione bilingue*, Armando, Roma.
- Wróblewska-Pawlak K., *Naturalna dwujęzyczność czyli o dwujęzycznym wychowaniu dzieci*, w: *Języki Obce w Szkole. Czasopismo dla nauczycieli*, 01/2013.
- Yavaş M., Goldstein B. (1998). *Phonological assessment and treatment of bilingual speakers*. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 7(2).
- Załaźnińska A., *Niewerbalna struktura dialogu*, Kraków 2006
- Zaninelli F.L., *e idee e le teorie sul bilinguismo infantile di educatori d'infanzia a Parma: una riflessione*, Seminario di studio, Parma, 17 giugno 2008
- Zechenter K., *Dwujęzyczni i dwukulturowi. Bilingual and Bicultural Speaking Polish in North America*, Redakcja Katarzyna [Ed.], London, New York 2017, PUNO, Polish Cultural Institute New York
- Zechenter K.: *Po polsku na Wyspach. Poradnik dla rodziców dzieci dwujęzycznych*. Londyn: PUNO, 2015.
- Zurer Pearson, B.: *Jak wychować dziecko dwujęzyczne. Poradnik dla rodziców (i nie tylko)*. Poznań: Media Rodzina, 2013.
- Słany S., Strzemecka S., *Kapitał rodziny i rodzinności w przestrzeni transnarodowej. Na przykładzie badań polskich rodzin w Norwegii*, *Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny* 42 (3 (161))